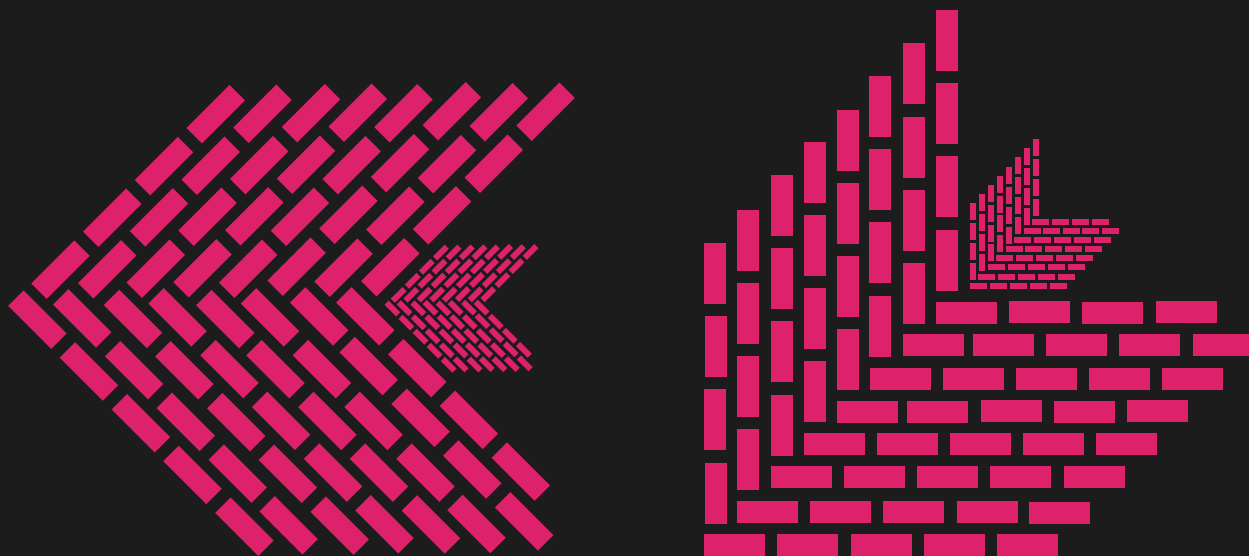

Kingdom of the Netherlands

DCAF Geneva Centre
for Security Sector
Governance

ANALYTICAL
CENTER
JURFEM

ЯК РОЗБУДОВА СИСТЕМИ РЕАГУВАННЯ НА ГЗН ВПЛИВАЄ НА РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ СНПК: ДОСВІД УКРАЇНИ

Дослідження виконане Аналітичним центром ЮрФем на замовлення Женевського центру демократичного контролю за збройними силами (DCAF)

2024

Про ЮрФем

Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем» - одне з перших українських об'єднань жінок-юристок. Мета організації - стати платформою для обміну досвідом, розвитку та підтримки жінок у юридичній професії. А з початком повномасштабної війни «ЮрФем» стала місцем підтримки для тих, хто пережив сексуальне насильство та всі види гендерної дискримінації.

Членкинями Асоціації є понад 400 представниць юридичної професії: адвокатки, студентки-правниці, науковиці, викладачки, працівниці правоохоронних органів.

Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем» офіційно зареєстрована у вересні 2017 року. Аналітичний центр ЮрФем є структурним підрозділом Асоціації. Основною метою діяльності Аналітичного центру ЮрФем є проведення досліджень щодо дотримання принципів гендерної рівності та недискримінації за ознакою статі в діяльності органів державної влади. Аналітичний центр надає експертну підтримку інституційним змінам в Україні.

Про DCAF

DCAF – Женевський центр демократичного контролю над збройними силами (Geneva Centre for Security Sector Governance) присвячений підвищенню безпеки держав та їхніх народів в рамках демократичного врядування, верховенства права, поваги до прав людини та гендерної рівності. З моменту свого заснування у 2000 році DCAF сприяє зміцненню миру та розвитку шляхом надання допомоги країнам-партнерам та міжнародним суб'єктам, що підтримують ці держави, у вдосконаленні управління їхнім сектором безпеки шляхом проведення інклюзивних реформ за широкої участі громадськості. Фонд створює інноваційні інформаційні продукти, просуває норми та передовий досвід, надає юридичні та політичні консультації, а також підтримує розбудову потенціалу як державних, так і недержавних суб'єктів сектору безпеки.

Про проєкт

В рамках багаторічного стратегічного партнерства між Міністерством закордонних справ Нідерландів та DCAF, проєкт «Удосконалення політики та практики УСБ/Р» є інноваційним інструментом, що дозволяє DCAF та МЗС регулярно виявляти та досліджувати нові питання, що мають відношення до УСБ/Р (наприклад, кліматична безпека, динаміка гібридної безпеки та підходи до реформування з урахуванням травматизму), одночасно зміцнюючи потенціал DCAF як партнера в галузі знань. В рамках цього проєкту DCAF проводить дослідження з метою кращого розуміння поточної практики та викликів у сфері реагування на СНПК, одночасно критично аналізуючи припущення щодо впливу гендерно-орієнтованих заходів УСР на запобігання та реагування на гендерно зумовлене насильство (ГЗН). Ключові результати проєкту включають два звіти від країн щодо реагування на СНПК в Україні та Малі, а також третій звіт, призначений для міжнародної аудиторії, в якому узагальнюються висновки з Малі та України, а також представлено аналіз та рекомендації, пов'язані з програмуванням РСБ та ЖМБ.

DCAF висловлює подяку Міністерству закордонних справ Нідерландів за фінансування цього проєкту.

Дисклеймер

Думки, висловлені в цій публікації, належать виключно авторкам і не відображають погляди DCAF - Женевського центру демократичного контролю над збройними силами.

Авторки:

Христина Кіт, адвокатка, кандидатка юридичних наук, голова Асоціації жінок-юристок України "ЮрФем"

Катерина Шуневич, докторка філософії в галузі права, керівниця Аналітичного центру ЮрФем

Дар'я Росохата, юристка, аналітикиня Аналітичного центру ЮрФем

Ярина Буцак, юристка, аналітикиня Аналітичного центру ЮрФем

Видавець

Асоціація жінок-юристок України "ЮрФем"

Львів, Україна

Тел: +380676172002

office@jurfem.com.ua

www.jurfem.com.ua

У співпраці з

DCAF - Женевський центр демократичного контролю над збройними силами

Будинок миру

Chemin Eugène-Rigot 2E

CH-1202 Женева, Швейцарія

Тел: +41 22 730 94 00

info@dcaf.ch

www.dcaf.ch

Twitter @DCAF_Geneva

ЗМІСТ

ВСТУП.	6
РОЗДІЛ I. Аналіз розвитку потенціалу сектору забезпечення правосуддя в Україні у сфері реагування на випадки ГЗН та СНПК протягом 2017-2022 рр. (з фокусом на попередню проектну діяльність DCAF в Україні)	8
- Національне законодавство у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству	8
- Політики щодо гендерно зумовленого насильства у сфері забезпечення правосуддя	9
- Ключові учасники розробки та впровадження політик у сфері гендерно зумовленого насильства: їхня роль та зусилля	11
- Вплив повномасштабного вторгнення рф на територію України на розробку та реалізацію (впровадження) політик із запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству	17
РОЗДІЛ II. Аналіз інституційних механізмів і практик, запроваджених в Україні у сфері реагування на випадки СНПК у зв'язку з повномасштабним вторгненням рф на територію України	29
- Національне законодавство у сфері запобігання та протидії випадкам СНПК в Україні	30
- Політики щодо СНПК у сфері забезпечення правосуддя	32
- Ключові учасники розробки та впровадження політик у сфері СНПК: їхня роль та зусилля	35
- Судова практика щодо притягнення винних за вчинення СНПК до відповідальності	38
РОЗДІЛ III. Поточна ситуація та напрями покращення порядку денного “Жінки, мир і безпека”: окремі аспекти	41
РЕКОМЕНДАЦІЇ	44
- щодо розбудови інституційних механізмів та практик задля ефективного реагування на випадки гендерно зумовленого насильства у часи війни	44
- щодо розбудови інституційних механізмів та практик задля ефективного реагування на випадки СНПК як воєнного злочину	45

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГЗН	- гендерно зумовлене насильство
ГО	- громадська організація
ЄС	- Європейський Союз
ККУ (КК України)	- Кримінальний кодекс України
КПК (України)	- Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	- Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	- Міністерство внутрішніх справ України
МКС	- Міжнародний кримінальний суд
НАТО	- Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization)
НПУ	- Національна поліція України
НШСУ	- Національна школа суддів України
ОГП	- Офіс Генерального прокурора
ООН Жінки	- Структура Організації Об'єднаних Націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок
ПРООН	- Програма розвитку ООН
рф	- російська федерація
СНПК	- сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом
ToT	- тренінг для тренерів/ок
ТЦПУ	- Тренінговий центр прокурорів України
DCAF	- Женевський центр демократичного контролю над збройними силами (Geneva Centre for Security Sector Governance)
SSR	- реформування сектору безпеки (Security Sector Reform)
WPS	- Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 "Жінки, мир, безпека" (Women, Peace and Security)

ВСТУП

Метою створення цього звіту є аналіз впливу попередньої діяльності у сфері посилення ключових акторів у напрямі запобігання та реагування на випадки гендерно зумовленого насильства та розвиток політик та практик реагування на випадки сексуального насильства під час конфлікту, зафіксована кількість яких зростає з кожним днем з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України¹. Зокрема, фокусом дослідження була відповідь на запитання, чи застосовуються політики та практики, розроблені щодо ГЗН, до випадків реагування на СНПК; чи мають вплив на реагування на СНПК суб'єкти, залучені до сфери протидії ГЗН; чи розуміння форм, динаміки та основних причин гендерної нерівності застосовується до СНПК. У фокусі дослідження був досвід органів сектору забезпечення правосуддя, зокрема Національної школи суддів України, Тренінгового центру прокурорів України, Офісу Генерального прокурора, як одних з основних акторів у сфері розробки політик національного рівня у сфері реагування на

¹ «Від усвідомлення до відповідальності: зупинимо гендерно зумовлене насильство зараз!» (Представництво Європейського Союзу в Україні, 25 листопада 2022 року), <https://cutt.ly/deHGKPAm>

² В українському контексті розрізнення між гендерно зумовленим насильством (ГЗН) та сексуальним насильством, пов'язаним із конфліктом (СНПК), є надзвичайно важливим. Відповідно до українського законодавства, СНПК визначається статтею 438 Кримінального кодексу України (ККУ) як порушення законів і звичаїв війни, що класифікується як воєнний злочин. Натомість злочини, пов'язані з ГЗН, викладені в Розділі IV ККУ, який охоплює злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості (наприклад, статті 152–156-1), а також домашнє насильство (стаття 126-1). Відсутність конкретної згадки про СНПК у статті 438 часто призводить до неправильної класифікації злочинів за статтями 152 або 153 замість статті 438, що може призвести до легших санкцій або неналежної правової

ГЗН та СНПК². До дослідження впливу таких політик та їх імплементації були залучені представники/ці ГО “Ла Страда-Україна”, Проєкту ЄС “Право-Justice” та ООН Жінки, а також адвокатки лінії правової допомоги “ЮрФем: підтримка”, які залучені до проваджень, що стосуються вчинення ГЗН та СНПК.

Серед завдань під час підготовки дослідження були визначені такі:

- визначити ті фактори, які сприяють чи перешкоджають перетворенню та/або адаптації ініціатив з розбудови спроможності органів, залучених до реагування на випадки ГЗН, які були розроблені та імплементовані до повномасштабного вторгнення, до ситуацій реагування на випадки СНПК, що стало викликом після 24 лютого 2022 року з ескалацією насильства;
- надати рекомендації щодо посилення розбудови інституційної спроможності в рамках програм реформування сектору безпеки (SSR) та “Жінки, мир, безпека” (WPS);

реакції. Крім того, правила приватного обвинувачення відповідно до статті 477 Кримінального процесуального кодексу ускладнюють провадження, пов'язані з ГЗН, на відміну від обов'язкових проваджень за статтею 438. Ця правова невизначеність була відзначена у гучних справах, викликаючи занепокоєння щодо правильної класифікації та переслідування таких злочинів.

- виокремити засвоєні уроки для інформування про політику, керівництво та програмування реформування сектору безпеки (SSR), з особливим акцентом на покращенні концептуалізації в порядку денному програми “Жінки, мир, безпека” (WPS) щодо запобігання та захисту.

Методологія. Дослідження проведено шляхом огляду та комплексного аналізу нормативної та емпіричної бази. Так, нормативною основою дослідження є національне законодавство України (закони та підзаконні нормативно-правові акти) у сфері протидії гендерно зумовленому насильству, в тому числі домашньому насильству, насильству за ознакою статі, та СНПК. Емпіричну базу дослідження становлять матеріали аналітичних звітів та статистик, планів та державних стратегій у сфері протидії ГЗН та СНПК, інформація з офіційних сайтів Уряду та міністерств, міжнародних організацій та їхніх структур (ООН Жінки тощо), публічна інформація, отримана у відповідь на запити від органів виконавчої влади України, а також результати проведення інтерв'ювання.

В рамках дослідження використовувався метод глибинних інтерв'ю задля комплексного аналізу поточної ситуації у сфері запобігання та протидії ГЗН та СНПК, а також з метою ідентифікації поточних викликів у сфері протидії ГЗН та СНПК.

Інтерв'ю проводились, зокрема, з учасниками/цями та координатор(к)ами попередніх заходів та проєктів DCAF у сфері гендерно зумовленого насильства та посилення спроможностей інституцій у сфері забезпечення правосуддя. Разом із цим, в інтерв'ю брали участь і представники/ці Офісу Генерального прокурора, Тренінгового центру прокурорів України, адвокат(к)и, експерт(к)и з громадських організацій тощо, які активно залучені до формування та реалізації державних політик у сфері протидії ГЗН та СНПК.

Водночас варто зазначити й про потенційні **обмеження** дослідження. По-перше, оскільки значна частина проєктів DCAF була реалізована у 2019-2020 рр., станом на серпень 2024 року враження від навчання, спогади про організацію процесів, нотатки про виклики, які існували на момент впровадження проєкту тощо, можуть бути відтворені лише частково. По-друге, викликом під час проведення інтерв'ю стала плінність кадрів в установах чи організаціях, що мало наслідком втрату цінної інформації про реалізацію окремих проєктів та даних, які стосувалися проведення навчань та можливості застосування отриманих знань після початку повномасштабного вторгнення.

РОЗДІЛ I

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ СЕКТОРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ У СФЕРІ РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ ГЗН ТА СНПК ПРОТЯГОМ 2017-2022 РР.

(з фокусом на попередню проектну діяльність DCAF в Україні³)

I. Національне законодавство у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству

7 листопада 2011 року Україна підписала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі — Стамбульська конвенція⁴). А в червні

³ Підтримка реформ у сфері правосуддя в Україні (PRAVO-JUSTICE) (грудень 2017 – грудень 2020); проект ЄС «PRAVO-Justice», партнери з впровадження проекту – Женевський центр управління сектором безпеки (DCAF) та ГО «Ла Страда-Україна» – аналіз реакції системи правосуддя на випадки домашнього насильства та насильства проти жінок станом на 2018 рік з порівнянням результатів із вибраними елементами опитування 2017 року.

⁴ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція, 2011), https://zakon.rada.gov.ua/go/994_001-11

2017 року постановою Кабінету Міністрів України затверджене положення про Урядову уповноважену з питань гендерної політики.⁵

6 грудня 2017 року було суттєво реформовано кримінальне законодавство з метою реалізації положень Стамбульської конвенції. Так, вперше було введено в національне законодавство обов'язкову ознаку вчинення сексуальних злочинів — відсутність “добровільної згоди”⁶. Важливим також було прийняття 7 грудня 2017 року Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁷.

⁵ Постанова Кабінету Міністрів України Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики від 7 червня 2017 р. № 390, <https://zakon.rada.gov.ua/go/390-2017-%D0%BF>

⁶ Кримінальний кодекс України, <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>

⁷ Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству (прийнятий 7 грудня 2017 року), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

22 серпня 2018 року на національному рівні також було затверджено Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі⁸. Вказаним Порядком передбачено, що координацію заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі та моніторинг їх реалізації на місцевому рівні здійснюють уповноважені особи (координатор(к)и) в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, на яких покладено функції щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

З метою ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами громадськими організаціями на початку 2020 року було ініційовано подачу електронної петиції із закликом ратифікації Стамбульської конвенції. Так, електронна петиція набрала 25 тисяч підписів громадян/ок, за наслідком чого Президент України 21 вересня 2020 року підписав **указ “Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства” №398/2020**, який став результатом спільної роботи Офісу Президента України, уряду, громадських організацій та міжнародних експертів/ок.

Вищеперераховані законодавчі акти заклали основу імплементації більшості положень Стамбульської конвенції та визначили основні законодавчі та суспільні зрушення щодо подальшого виконання положень

⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>

міжнародного документа. 20 червня 2023 року Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію із застереженнями, конвенція набула чинності 1 листопада 2022 року⁹.

II. Політики щодо гендерно зумовленого насильства у сфері забезпечення правосуддя

* **Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року.** 12 серпня 2022 р. Уряд схвалив Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердив операційний план з її реалізації на 2022–2024 роки¹⁰. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року – комплексний стратегічний документ, який визначає пріоритетні напрями консолідованих дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання для зменшення гендерної нерівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Однією зі стратегічних цілей цього документа **є ефективна протидія усім формам насильства, у тому числі пов'язаному з конфліктом.** Очікується, що за результатами виконання заходів, передбачених Державною стратегією, буде, зокрема, створено дієвий і доступний механізм реагування на випадки

⁹ Закон України Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (прийнятий 20 червня 2022 року), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>

¹⁰ Урядом схвалено Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року (Урядовий портал, Апарат Урядового уповноваженого з питань гендерної політики, 12 серпня 2022 року), <https://www.kmu.gov.ua/news/uriadom-skhvaleno-derzhavnu-stratehiu-zabezpechennia-rivnykh-prav-ta-mozhlyvostei-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2030-roku>

дискримінації та насильства за ознакою статі; налагоджено систему збирання даних щодо отримувачів/ок правничої допомоги (з розподілом за статтю, віком, місцем проживання (міста та сільська місцевість), ознакою інвалідності та іншими ознаками вразливості); збільшиться частка жінок, зокрема тих, які належать до вразливих груп, які захистили свої порушені права, отримавши безоплатну правничу допомогу (первинну, вторинну) у центрах із надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

- * **Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025¹¹.** 28 жовтня 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України №1544 було затверджено Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 (далі – План дій), який вже 16 грудня 2022 року зазнав змін у зв’язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України. План дій наголошує на одній з найбільших проблем, що пов’язана з протидією та реагуванням на насильство за ознакою статі (у тому числі сексуальне насильство, пов’язане з конфліктом), – недостатності знань і навичок в осіб, уповноважених на виконання Плану дій (серед яких є і суб’єкти, які здійснюють свою діяльність у сфері забезпечення правосуддя), обмеженість людських і матеріальних ресурсів, технічного забезпечення¹².

- * **Національна стратегія у сфері прав людини.** Затвердження Національної стратегії у сфері прав людини (далі – Стратегія) зумовлено необхідністю удосконалення діяльності держави щодо утвердження

та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв’язання системних проблем у зазначеній сфері. Одним зі стратегічних напрямів Стратегії є **запобігання та протидія насильству за ознакою статі¹³**. Стратегія передбачає досягнення цієї цілі шляхом виконання, зокрема, таких завдань: 1) привести законодавство України з питань протидії насильству за ознакою статі у відповідність до міжнародних стандартів; 2) створити умови для запобігання та протидії всім формам насильства за ознакою статі, зокрема насильству та сексуальним домаганням на робочому місці, сексуальному насильству, пов’язаному зі збройним конфліктом, сексуальній експлуатації, насильству за ознакою статі з боку працівників правоохоронних органів; 3) забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із насильством за ознакою статі, зокрема вчинених на тимчасово окупованій території України.

- * **Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року** (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України №1027-р від 18.12.2018) спрямована на розв’язання основних системних проблем юстиції щодо дітей, подолання прогалин у системі міжвідомчої взаємодії, забезпечення профілактичної, соціально-виховної роботи та роботи, спрямованої на ресоціалізацію неповнолітніх, які схильні до протиправної поведінки та вчинили правопорушення, а також на посилення захисту прав дітей, які потерпіли від правопорушень, зокрема насильницького характеру, та дітей, які є свідками правопорушень¹⁴.

¹¹ The National Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security until 2025 (Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, October 28, 2020), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-p#Text>

¹² Order of the President of Ukraine “On the National Strategy in the Field of Human Rights” No. 119/2021 (Kyiv, March 24, 2021), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

¹³ Указ Президента України Про Національну стратегію у сфері прав людини №119/2021 від 24 березня 2021 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

¹⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#n8>

III. Ключові учасники розробки та впровадження політик у сфері гендерно зумовленого насильства: їхня роль та зусилля

Суб'єкти реагування на гендерно зумовлене насильство

До переліку суб'єктів реагування на гендерно зумовлене насильство та надання допомоги постраждалим від такого насильства, що закріплений у статті 7-1 Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”¹⁵ та Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. №658),¹⁶ варто віднести:

- Міністерство соціальної політики як спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків;
- компетентні підрозділи Національної поліції та інші органи виконавчої влади, в тому числі місцеві державні адміністрації;
- центри з надання безоплатної правничої допомоги, в тому числі вторинної правничої допомоги;
- національні суди та органи прокуратури;
- загальні та спеціалізовані служби

підтримки постраждалих осіб, зокрема: притулки, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Крім того, цими питаннями також опікуються медичні установи, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих від гендерно зумовленого насильства.

З огляду на фокус та тематику дослідження, пропонуємо зупинитись на аналізі діяльності та спроможностей окремих суб'єктів у сфері правосуддя.

01 Міністерство внутрішніх справ України

- * Повноваження. Статті 7 та 10 Закону України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” чітко визначають повноваження **Міністерства внутрішніх справ України** та уповноважених підрозділів **Національної поліції України** у сфері протидії та запобігання домашньому насильству.¹⁷
- * Утворення спецпідрозділу у сфері протидії гендерно зумовленому насильству. З 2017 року функціонує поліцейська мережа з протидії домашньому насильству “ПОЛІНА”. Станом на 2021 рік працювало 86 мобільних бригад по всій Україні¹⁸. Це мобільні групи реагування на випадки домашнього насильства. Там, де немає мобільних груп, виїжджають патрульні поліцейські, поліцейські офіцер(к)и громади.
- * У 2023 році з метою належної організації

¹⁵ Закон України Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (зміни, що набрали чинності 3 серпня 2023 р.), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

¹⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>

¹⁷ Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству (прийнятий 7 грудня 2017 року), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

¹⁸ Подолання домашнього насильства - це пріоритетне завдання для МВС - Катерина Павліченко (Міністерство внутрішніх справ, 29 жовтня 2021 року), <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/podolannya-domasnyogo-nasilstva-ce-prioritetne-zavdannya-dlya-mvs-katarina-pavlichenko>

роботи із запобігання та протидії домашньому насильству у відомстві створені 54 спеціалізовані підрозділи протидії домашньому насильству, в яких функціонують 62 мобільні групи реагування. Такі мобільні групи реагують на вчинення домашнього насильства: поліцейські виносять термінові заборонні приписи, складають адміністративні протоколи, проводять профілактичні бесіди з кривдниками. Також правоохоронці контролюють дотримання вимог заходів тимчасового обмеження прав кривдників та здійснюють спільні із соціальними службами профілактичні рейди в сім'ї, де вчиняється домашнє насильство¹⁹. Однак така кількість мобільних бригад не є достатньою для належного реагування на випадки домашнього насильства.

- * Посилення спроможностей ефективного реагування на випадки вчинення гендерно зумовленого насильства. У 2020 році для швидкого, доступного та оперативного реагування на випадки вчинення насильства **Міністерство внутрішніх справ** розробило Чат-бот @police_helpbot, який діє в месенджері Telegram та акумулює всю необхідну інформацію про домашнє насильство²⁰. Чат-бот може: допомогти викликати служби допомоги (поліцію та “швидку допомогу”); роз’яснити, що таке домашнє насильство та як протидіяти цьому явищу, повноваження органів і установ, які здійснюють заходи із запобігання домашньому насильству; надати контакти інших служб допомоги; переадресувати на спеціалістів/ок безоплатної

правничої допомоги, які нададуть юридичну консультацію в онлайн-режимі.

- * Підвищення кваліфікації. З метою належного дотримання чинного законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та виконання усіх поставлених задач необхідним є належне кадрове забезпечення спеціально уповноважених органів (суб’єктів) у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, як на державному, так і на місцевому рівні, та підвищення рівня професійного розвитку фахівців/инь у цій сфері. Так, освітніми закладами Міністерства внутрішніх справ України здійснюється первинна професійна підготовка поліцейських, підвищення кваліфікації, а також під час бакалаврської та магістерської програми викладається ряд предметів щодо протидії домашньому та сексуальному насильству.

02 Генеральна прокуратура України (з січня 2020 року Офіс Генерального прокурора)

Утворення спецпідрозділу у сфері протидії гендерно зумовленому насильству. У 2020 році в Офісі Генерального прокурора було створено Департамент захисту інтересів дітей та протидії насильству (Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству), що сприяв впровадженню комплексного підходу у протидії та реагуванні на випадки гендерно зумовленого насильства та у боротьбі із порушеннями прав дітей.

14 вересня 2023 року наказом Генерального прокурора було затверджено “Положення про Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству Офісу Генерального прокурора”. Таким чином, ОГП почав працювати над впровадженням спеціалізації прокурорів/ок, і станом на сьогодні ювенальні прокурор(к)и працюють також із кримінальними правопорушеннями, пов’язаними із домашнім насильством.

¹⁹ В Нацполіції працюють 54 спеціалізовані підрозділи протидії домашньому насильству (Урядовий портал, 30 листопада 2023 року), <https://www.kmu.gov.ua/news/v-natspolitsii-pratsiuiut-54-spetsializovani-pidrozdzily-protydii-domashnomu-nasyilstvu>

²⁰ Органи влади об’єднують зусилля, щоб запобігти та протидіяти домашньому насильству (Урядовий портал, 5 травня 2020 року), <https://www.kmu.gov.ua/news/obyednuyemo-zusillya-vsih-organiv-vladi-shchob-zapobigiti-protidyati-domashnomu-nasyilstvu>

Аналогічна спеціалізація була введена і до Управління щодо злочинів СНПК Департаменту війни Офісу Генерального прокурора.

Проте, якщо ми говоримо про ординарні злочини сексуального насильства, які не пов'язані із домашнім, а також не стосуються дітей, то така спеціалізація відсутня в органах прокуратури.

Керівниця створеного у 2022 році Управління щодо злочинів СНПК Офісу Генерального прокурора Анна Сосонська поділилася важливістю обізнаності щодо ГЗН при розслідуванні справ СНПК:

“[Станом на] кінець вересня 2022 року було сформовано мобільні групи, які почали документувати перші СНПК. Висновок — почали виявляти факти, які і неможливо було віднести до СНПК, але щось чітко вказувало, що вибір постраждалих був не випадковим (сім’ї українських військовослужбовців), бо [російські комбатанти] обирають [як постраждалу] переважно жінку, а не чоловіка. Слідчий російський проводить бесіду з нею, що вона мати, що її син має повернутися, не боротися проти “братського народу”. Патерн у росіян — це вчинення ГЗН. Їхня мета — тероризація жінок, бо [нібито] “жінка – це найбільш вразливе місце щодо чоловіка”.

Тому прокурори почали покращувати свої знання щодо ГЗН та його причин, звернулися до Офісу Спецпредставниці ООН Прамілі Паттен, почали формувати нові практики. Прийшло розуміння того, що ми маємо справу з чимось набагато більшим ніж СНПК, а це лише частина ГЗН”.

Варто зауважити, що розуміння природи ГЗН є важливим для того, щоб слідчі могли

зрозуміти, чому жінки є особливою ціллю під час збройних конфліктів. Така обізнаність стосується не лише розпізнавання актів насильства, але й розуміння системних нерівностей, які роблять жінок більш уразливими в таких ситуаціях.

Обізнаність прокурорів/ок та слідчих щодо ГЗН може впливати й на застосовані підходи до розслідування випадків СНПК, спонукаючи їх враховувати соціокультурні фактори, які зумовлюють уразливість жінок. Наведене сприятиме якісному розслідуванню випадків СНПК і застосуванню потерпілоорієнтованого підходу.

Підвищення кваліфікації прокурорів/ок. **Тренінговий центр прокурорів України (ТЦПУ)** є державною установою, яка була створена у 2020 році на базі Національної академії прокуратури України з метою здійснення підвищення кваліфікації прокурорів/ок²¹. Тренінгові курси проводяться не лише для прокурорів/ок, а й спрямовані на навчання тренерів/ок.

У період з 2018 по 2021 роки в межах проєкту DCAF було реалізовано ряд активностей, які були спрямовані на посилення спроможностей сектору правосуддя в реагуванні на домашнє насильство та насильство щодо жінок. Так, у співпраці з Національною академією прокуратури України (Тренінговим центром прокурорів України) було:

- розроблено та розповсюджено серед прокурорів/ок посібник “Діяльність прокурорів щодо запобігання та протидії домашньому насильству” (2019 р.);
- розроблено модельну лекцію “Роль

²¹ Наказ Офісу Генерального прокурора Деякі питання утворення Тренінгового центру прокурорів України від 05 березня 2020, № 130, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0130905-20#Text>

- прокурора у протидії домашнього насильства». Апробовано за участю 100 учасників/ць – прокурорів/ок (2019 р.);
- розроблено і проведено онлайн-тренінг для прокурорів/ок “Протидія прокурора домашньому насильству” (2020 р.);
 - розроблено навчальний курс (офлайн) “Реагування на випадки домашнього насильства: взаємодія органів прокуратури та Національної поліції України”. Проведено тренінг для тренерів/ок (ToT) та інтегровано в програму Тренінгового центру прокурорів України (2021 р.).

Наведені розроблені навчальні курси стали основою для вирішення питання розуміння проблеми домашнього насильства та насильства щодо жінок як тяжкого злочину та були інтегровані у програми навчання Тренінгового центру прокурорів України на постійній основі.

Щобільше, впровадження вже надалі інших тренінгових курсів для прокурорів/ок, таких як “Основи правосуддя, дружнього до дитини: онлайн-курс для ювенальних прокурорів”²²; “Особливості кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством, крізь призму потерпілоорієнтованих підходів” свідчить про певний рівень подолання стереотипів та упереджень щодо домашнього насильства серед прокурорів/ок, оскільки простежуються поступи у застосуванні нових підходів (до прикладу, потерпілоорієнтований підхід).

²¹ Online-course “Fundamentals of child-friendly justice: an online course for public prosecutors” (the Prosecutors’ Training Center of Ukraine, E-learning portal), <https://el.gp.gov.ua/moodle/>

²² Catalogue of training programs for prosecutors (the Prosecutors’ Training Center of Ukraine, Kyiv, 2021), https://ptcu.gp.gov.ua/files/archive/Catalog_1-2021.pdf

²³ *ibid.*

Серед тренінгових програм для прокурора/ки у 2021 – першому півріччі 2022 року було проведено тренінг “Протидія прокурора домашньому насильству”, який спрямований на удосконалення навичок прокурорів/ок стосовно участі у кримінальному провадженні про злочини щодо домашнього насильства²³. Також було запущено тренінговий курс “Окремі аспекти доказування злочинів, пов’язаних із сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та дитячою порнографією”, спрямований на удосконалення навичок ідентифікації індикаторів сексуального насильства над дітьми²⁴. Переважно такі тренінги відбуваються у форматі онлайн-курсу для прокурорів/ок.

“Ми проводили тренінги щодо ГЗН, де могли долучитися прокурор(к)и, які як працюють із цим напрямком, так і ті, які виявили таке бажання, але не працюють із питаннями ГЗН”.

Аревік Абрамянц, Тренінговий центр прокурорів України

Однак, звертаючись до обмежень у методології дослідження, нам не вдалося отримати інформації про практичне застосування отриманих бенефіціар(к)ами знань у сфері розслідування сексуального насильства під час конфлікту. Наведене може свідчити про слабку інституційну пам’ять органів прокуратури, яка проявляється у відсутності системного підходу до передачі бази знань до прокурорів/ок, які будуть долучені до відповідних структурних підрозділів з плином часу.

Згідно з даними, проаналізованими та представленими у звіті, одним із ключових викликів є недостатність системного підходу до впровадження навчальних програм, спрямованих на боротьбу з ГЗН та СНПК. Наведене відображається у тому, що,

незважаючи на проведені тренінги та інші освітні заходи, їх реальний вплив на практику залишається обмеженим через ряд факторів, таких як недостатня інтеграція цих тем у навчальні плани та відсутність обов'язковості проходження таких тренінгів для прокурорів/ок тощо.

За результатами аналізу навчальних курсів не було виявлено доказів значного впливу програм зміцнення потенціалу на реагування на СНПК, це може бути зумовлено кількома можливими факторами. По-перше, може бути недостатній рівень залученості та відповідальності серед учасників/ць таких програм. По-друге, вивчення результатів може бути ускладнене через методологічні обмеження, включаючи труднощі у відстеженні довгострокових результатів після закінчення тренінгів. Крім того, можливо, що тренінги не були достатньо адаптовані до специфічних потреб та викликів, з якими стикаються прокурори/ки, які займаються розслідуванням СНПК.

03 Національні суди.

За загальною процедурою справи про кримінальні правопорушення та справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з випадками гендерно зумовленого насильства, розглядаються загальними місцевими судами.

Спеціалізація суддів. У судах не передбачено спеціалізації щодо розгляду цієї категорії справ, і вони розподіляються між суддями у загальному порядку.

Показники розгляду справ про адміністративне правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. Результати моніторингу судової практики за 1 півріччя 2022 року, проведеного Аналітичним центром Асоціації жінок-юристок України "ЮрФем",

свідчать про те, що ті регіони України, в яких не відбуваються активні бойові дії, мають вищі показники розгляду справ про адміністративне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством. Натомість ті регіони України, в яких відбуваються активні бойові дії або які розташовані поблизу фронтової зони, мають нижчі показники розглянутих справ, пов'язаних з домашнім насильством²⁵.

Результати дослідження показують, що в зонах активних бойових дій або поблизу фронтової лінії жінки та інші постраждалі можуть менше звертатися по допомогу або повідомляти про випадки домашнього насильства через страх, небезпеку або відсутність доступу до відповідних установ (соціальні служби, суди, поліція тощо). Варто також врахувати й те, що багато людей, особливо жінки та діти, залишили свої домівки в зонах активних бойових дій, що могло зменшити кількість зареєстрованих випадків домашнього насильства в цих регіонах.

Враховуючи ці фактори, можна припустити, що зменшення кількості зареєстрованих випадків домашнього насильства у зонах активних бойових дій не свідчить про зниження самого насильства, а швидше про труднощі у доступі до правосуддя та перешкоди в повідомленні про ці випадки.

Захист інтересів постраждалих у судах. З 2018 року законодавством (п. 22 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу») передбачено надання безоплатної правничої допомоги постраждалим особам у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правничу допомогу», у тому числі на базі загальних та спеціальних служб

²⁵ Звіт "Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (I півріччя 2022 року)", Аналітичний центр ЮрФем, <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reahuvannya-v-umovakh-viyny/>

підтримки постраждалих осіб²⁶. Надання такої допомоги забезпечують **центри з надання безоплатної правничої допомоги**, які відповідно до ст. 13 Закону України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” належать до суб’єктів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству²⁷. В Україні функціонують 24 міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги²⁸.

Так, окрім представництва інтересів в суді, постраждали від гендерно зумовленого насильства можуть отримати таку допомогу у центрах з надання безоплатної правничої допомоги: 1) складення необхідних документів: заяви до поліції, заяви на видавання обмежувального припису, заяви на відшкодування матеріальної/моральної шкоди, заяви до суду про бездіяльність слідчого/ї тощо; 2) отримання направлення до шелтера/ притулку для постраждалих від домашнього насильства; 3) розв’язання інших правових проблем, у тому числі в судовому порядку²⁹.

Втім, за результатами дослідження судової практики наведено інформацію про те, що лише у 10-12% кримінальних справ інтереси постраждалих від домашнього насильства представляють адвокати/ки, тоді як кривдники вдвічі частіше мають захисників/ць. Багато постраждалих залишаються без допомоги

²⁶ Закон України Про безоплатну правничу допомогу (прийнятий 2 червня 2011 року), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

²⁷ Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству (прийнятий 7 грудня 2017 року), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

²⁸ Центри БПД, (Безоплатна правнича допомога), <https://legalaid.gov.ua/tsentry/>

²⁹ Як система безоплатної правничої допомоги допомагає постраждалим від домашнього насильства, (Безоплатна правнича допомога, 27 листопада 2023 року), <https://legalaid.gov.ua/statti/yak-systema-bezoplatnoyi-pravnychoyi-dopomogy-dopomagaye-postrazhdalym-vid-domashnogo-nasyilstva/>

правників/ць³⁰. Це може свідчити як про недостатню довіру постраждалих осіб до системи безоплатної правничої допомоги, адвокатів/ок, так і про недостатню обізнаність постраждалих осіб про можливість отримання безоплатної правничої допомоги.

Підвищення кваліфікації суддів. **Національна школа суддів України (НШСУ)** у межах своєї компетенції здійснює підготовку фахівців/инь у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та регулярно проводить тренінги для підвищення кваліфікації суддів щодо розгляду справ, пов’язаних з домашнім насильством³¹.

У період з 2018 по 2021 роки в межах проєкту DCAF було реалізовано ряд активностей, які були спрямовані на посилення спроможностей сектору правосуддя у реагуванні на домашнє насильство та насильство щодо жінок. Так, у співпраці з Національною школою суддів України було:

- апробовано навчальний курс для суддів “Особливості розгляду справ про домашнє насильство” (Харківське обласне відділення НШСУ, 2018 р.);
- підготовлено команду з 25 тренерів/ок-суддів під час 2-х тренінгів для тренерів/ок (ToT) (представники/ці п’яти регіональних відділень НШСУ (Чернівецьке, Львівське, Харківське, Дніпровське та Одеське) та головного відділення в Києві);
- проведено під керівництвом ГО “Ла Страда-Україна” та членів/кинь робочої групи, до складу якої входять експерт(к)и НШСУ,

³⁰ Як Стамбульська конвенція допоможе системі БПД захищати права постраждалих від домашнього насильства, (Безоплатна правнича допомога, 18 червня 2022 року), <https://legalaid.gov.ua/novyny/yak-stambul'ska-konvencziya-dopomozhe-systemi-bpd-zahyshhaty-prava-postrazhdalym-vid-domashnogo-nasyilstva/>

³¹ Особливості розгляду справ, пов’язаних з домашнім насильством в умовах воєнного стану (Національна школа суддів), <https://nsj.gov.ua/ua/ostanni-novini/news/osoblivosti-rozglyadu-sprav-povyazanih-z-domashnim-nasilstvom-v-umovah-voennogo-stanu/>

чинні судді-тренер(к)и регіональних під-розділів НШСУ, 6 менторських тренінгів. Під час цих тренінгів було підготовлено 226 суддів. Курс інституціоналізовано та інтегровано в навчальні програми НШСУ;

- розроблено та апробовано навчальний курс для суддів “Особливості положень про злочини, вчинені на ґендерному ґрунті” (Львівське обласне відділення НШСУ, 2019 р.);
- підготовлено команду тренерів/ок-суддів (представники/ці п’яти регіональних відділень НШСУ (Чернівецького, Львівського, Харківського, Дніпровського та Одеського) та головного відділення в Києві);
- розроблено практичний посібник з домашнього насильства для суддів, щоб забезпечити їх практичними матеріалами та рекомендаціями щодо розгляду справ про домашнє насильство (як з міжнародного, так і національного контексту, практичні схеми та порівняльні таблиці з теми).

“Важливим було те, що [до розробки курсу щодо сексуального насильства, у 2019-2020 році] долучилася міжнародна експертка DCAF. Це був game-changer (зміна правил гри) в процесі розробки та викладання курсу. Вона відстоювала практичні і прикладні методи викладання і спонукала нас приділяти увагу цьому питанню, аби ми формували у суддів розуміння, боролися зі стереотипами щодо цього питання. Залученість експертки тоді змінила якість курсу”.

Юлія Аносова, “Ла Страда-Україна”

Судді місцевих судів, апеляції та їхні помічники/ці постійно проходять підвищення кваліфікації на теми: “Розгляд справ пов’язаних з домашнім насильством” (дистанційний курс), “Розгляд справ проти статевої свободи та статевої недоторканості” (семінар), “Застосування законодавства з питань протидії домашньому насильству” (лекція), “Домашнє насильство: національні механізми захисту та судова практика” (онлайн-семінар).

IV. Вплив повномасштабного вторгнення рф на територію України на розробку та реалізацію (впровадження) політик із запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству

Повномасштабне вторгнення рф на територію України безперечно мало вплив на формування та реалізацію політик, що стосуються протидії та реагування на гендерно зумовлене насильство. Так, це зумовлено, зокрема і тим, що збільшення кількості зареєстрованих випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі почали пояснювати часто ростом насильства загалом у суспільстві та сприйнятті цього як звичайного явища на тлі бойових дій.

Так, за даними Національної поліції України, за 12 місяців 2023 року було зареєстровано 291 428 звернень про випадки вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі (що на 47 047 звернень більше порівняно з 2022 роком); складено 163 542 адміністративних протоколів за ст. 173-2 КУпАП (що на 40 264 більше порівняно з 2022 роком); винесено 98 947 термінових заборонних приписів стосовно кривдників (у 2022 році стосовно кривдників було винесено 43 341 термінових заборонних приписів)³².

Враховуючи це, **поширення набув причинний зв’язок гендерно зумовленого насильства та повномасштабного вторгнення рф на територію України**, що відображено в ряді пояснювальних та аналітичних записок до законодавчих актів та політик³³.

³² Домашнє насильство у 2023 році: дані та тенденції (Аналітичний центр ЮрФем, 22 квітня 2024 року), <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-2023/>

³³ В Офісі Генпрокурора обговорили шляхи взаємодії щодо протидії домашньому насильству, (Офіс Генерального прокурора, 24 лютого 2023 року), <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/v-ofisi-genprokurora-obgovorili-slyaxi-vzajemodiyi-shhodo-protidiyi-domasnyomu-nasilstvu>

Війна підсилює гендерні нерівності, що, своєю чергою, сприяє зростанню насильства проти жінок та інших вразливих груп³⁴. До прикладу, звіти Amnesty International (“Міжнародна амністія”) та ООН Жінки підкреслюють, що війна створила умови для безкарності та зростання насильства проти жінок і дівчат у зонах конфлікту, що значно ускладнює надання допомоги постраждалим³⁵. Окрім цього, через зруйновану інфраструктуру та відсутність доступу до критичних послуг, багато жінок і дівчат в Україні залишилися без необхідної підтримки, що посилює їхню вразливість до насильства, у тому числі СНПК³⁶.

Наведені події та причинний зв’язок сприяли активності серед суб’єктів реагування та протидії насильству за ознакою статі до вжиття необхідних заходів, а саме підготовки відповідних законодавчих актів щодо внесення змін до законів України та підзаконних нормативно-правових актів (законопроект №7666 від 12.08.2022 “Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо удосконалення порядку розгляду судом справ про видачі і продовження обмежувального припису)”³⁷, законопроект №8329 від 02.01.2023 “Про внесення змін

до Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв’язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)”³⁸ тощо), реалізації заходів, передбачених операційними планами стратегічних документів, а також формування та застосування нових підходів.

Окрім того, утворений Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству ОГП, а також Управління щодо злочинів СНПК Департаменту війни ОГП станом на сьогодні активно працюють над впровадження орієнтованих на потерпілих підходів, а саме напрацьовуються уніфіковані стандарти досудового розслідування зазначених кримінальних правопорушень, розробляються та впроваджуються навчальні програми для фахівців/инь, налагоджується взаємодія із різними суб’єктами надання допомоги потерпілим від ГЗН та СНПК.

Важливо зазначити, що попередньо проведена робота за підтримки міжнародних організацій, у тому числі DCAF значно вплинула на оперативність та ефективність роботи щодо впровадження потерпілоорієнтованих підходів, адже фахівцям/чиням, які пройшли попередні навчання та працюють в ОГП, НПУ та МВС, не доводиться з самого початку пояснювати особливості цих кримінальних правопорушень та важливості впровадження інших підходів до їх розслідування.

³⁴ Ukraine: Women face grave risks as Russia’s full-scale invasion enters its second year (Amnesty International, March 8, 2023), <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/03/ukraine-women-face-grave-risks-as-russias-full-scale-invasion-enters-its-second-year/>

³⁵ In Focus: War in Ukraine is a crisis for women and girls (UN Women, February 22, 2023), <https://www.unwomen.org/en/news-stories/in-focus/2022/03/in-focus-war-in-ukraine-is-a-crisis-for-women-and-girls>

³⁶ Fighting conflict-related sexual violence in Ukraine (UN News, Global perspective Human stories, Khrystyna Kit, December 4, 2022), <https://news.un.org/en/story/2022/12/1131317>

³⁷ Проект Закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо удосконалення порядку розгляду судом справ про видачу і продовження обмежувального припису), №7666, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40238>

³⁸ Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв’язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) №8329, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41104>

V. Законодавчі та правозастосовні прогалини у сфері запобігання та реагування на гендерно зумовлене насильство

Протягом 2017-2022 рр. в межах проектної діяльності DCAF було розроблено та підготовлено ряд навчальних курсів, проведено тренінги для Національної школи суддів України (НШСУ), Тренінгового центру прокурорів України (ТЦПУ), які стали основою у розбудові спроможностей державних інституцій у сфері правосуддя для належного реагування на гендерно зумовлене насильство в Україні.

Втім, незважаючи на те, що протягом 2017-2022 років спостерігається низка прогресивних змін у формуванні та реалізації політики гендерної рівності, з реагування та протидії гендерно зумовленому насильству, до сьогодні зберігається ряд законодавчих та правозастосовних викликів, серед яких варто виділити такі.

01 Відсутність загальнодержавної ефективної, усеосяжної та скоординованої політики щодо запобігання домашньому насильству та насильству за ознакою статі.

Попри те, що прийняті стратегічні документи, спостерігається все ще триваюча відсутність загальнодержавної ефективної, усеосяжної та скоординованої політики щодо запобігання домашньому насильству та насильству за ознакою статі. Координація органів щодо протидії сексуальному насильству не відбувається на належному рівні.

Підтвердженням цього слугує те, що Міністерство соціальної політики України як координуючий суб'єкт, МВС і ОГП збирають інформацію щодо кількості вчинення домашнього насильства та сексуального

насильства, однак у підсумку такі дані є різними та не враховують особу кривдника та потерпілої особи, їх стосунки тощо.

Також у межах взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, правоохоронні органи не завжди вчасно передають інформацію структурним підрозділам з питань сім'ї, службам у справах дітей органів місцевого самоврядування і навпаки³⁹.

Відсутність єдиної бази даних та неузгодженість в обміні інформацією між правоохоронними органами, соціальними службами та іншими структурами також може спричинити затримки у наданні допомоги постраждалим від СНПК та в розслідуванні таких випадків.

Окрім цього, відсутність ефективної та скоординованої політики щодо запобігання та протидії домашньому й гендерно зумовленому насильству має значний негативний вплив на реагування на СНПК, особливо в умовах війни, що може призвести до неефективного використання ресурсів, недостатньої підтримки постраждалих та ускладнює процес розслідування і притягнення винних до відповідальності⁴⁰.

02 Запобігання та протидія домашньому насильству працівниками/цями Національної поліції України.

Поліцейські можуть проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням вчинюваного акту домашнього

³⁸ "Fighting conflict-related sexual violence in Ukraine" (UN News, Global perspective Human stories, Khrystyna Kit, December 4, 2022), <https://news.un.org/en/story/2022/12/1131317>

насильства, у разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи. Однак на практиці такий механізм використовується вкрай рідко. Є випадки, коли до НПУ звертаються сусід(к)и щодо ймовірного вчинення насильства, а потерпілі від насильства особи не звертаються у правоохоронні органи для складання заяви про вчинення злочину. Як наслідок, працівників/ць НПУ притягують до цивільної відповідальності за пошкоджене майно. Також за порушення недоторканності житла передбачається кримінальна відповідальність (ст. 162 КК України).

03 Недостатність статистичних та адміністративних даних, дезагрегованих за ознаками статі, віку, етнічної приналежності, наявності інвалідності, місцевості проживання та іншими релевантними ознаками, для ґрунтового аналізу випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

З метою висвітлення об'єктивних даних щодо ситуації у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі вкрай необхідною є актуалізація показників та методології збирання статистичної інформації щодо випадків домашнього насильства, насильства за ознакою статі. Облік даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі має здійснюватись завдяки Єдиному державному реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, відомості до якого мають вноситись усіма суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, або суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

Дані щодо вчинення кримінальних правопорушень у вигляді домашнього

насильства та правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством, збираються Офісом Генерального прокурора. Офіс Генерального прокурора формує єдину звітність, а також надає відомості з Єдиного реєстру досудових розслідувань з додержанням вимог законодавства України. Національна поліція України збирає дані щодо кількості випадків вчинення домашнього насильства (як адміністративного правопорушення), насильства за ознакою статі, винесення заборонних приписів та веде облік осіб, які вчинили домашнє насильство. Такі дані збираються за статтю осіб.

Офіс Генерального прокурора та Національна поліція веде статистику щодо кількості правопорушень (домашнє насильство, зґвалтування, сексуальне насильство тощо), видачі заборонних приписів, облік кривдників тільки за ознакою статі постраждалої особи із зазначенням окремо постраждалої особи — дитини. У звітності, яка формується органами прокуратури, не передбачено виокремлення даних про зареєстровані кримінальні правопорушення (провадження) та результати їх розслідування у розрізі потерпілої особи та правопорушника (за статтю, віком, типом родинного зв'язку).

Відтак, станом на сьогодні в Україні відсутні офіційні дані про те, жінки з якої місцевості найчастіше потерпають від гендерно зумовленого насильства, нам не відомий вік постраждалих осіб та кривдників, тип родинного зв'язку між постраждалими особами та кривдниками, наявність дітей-свідків, зв'язок з попередніми насильницькими злочинами, вчиненими щодо постраждалої особи.

Облікові дані також не містять відомості про частку обвинувальних вироків за всіма формами насильства, охопленими Конвенцією, а також про кількість виданих приписів суду про захист потерпілих від насильства. Також не ведеться окремої судової статистики щодо

видачі обмежувальних приписів, відмови у їх видачі тощо; винесення судових рішень про притягнення до відповідальності за злочини домашнього та сексуального насильства тощо.

04 Відсутність механізму державної компенсації тим, хто постраждали від насильницьких злочинів.

Для потерпілих від насильницьких злочинів важливим аспектом є відшкодування шкоди, спричиненої їм протиправним діянням. Згідно з нормами національного законодавства є два можливих шляхи відшкодування такої шкоди: у рамках кримінального провадження та в рамках цивільного провадження⁴¹.

Така шкода може стягуватися безпосередньо лише з особи, яка таку шкоду завдала. Законодавством України не передбачено, що держава може компенсувати особі, яка потерпіла від гендерно зумовленого насильства, завдану їй шкоду, у випадку якщо кривдник таку шкоду не може виплатити.

В Україні не передбачено механізму державної компенсації тим, хто постраждали від насильницьких злочинів. Так, Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію із застереженням, яке полягає в тому, що Україна залишає за собою право не застосовувати положення п. 2 ст. 30 Стамбульської Конвенції про належну державну компенсацію постраждалим від тяжких тілесних ушкоджень або порушення здоров'я.

Відповідно до Закону України “Про судовий збір” у разі пред’явлення вимог, що стосуються моральної шкоди, яка заподіяна

кримінальним правопорушенням, судовий збір підлягає сплаті. Проте у випадку, якщо цивільний позов заявлений у рамках кримінальної справи, позивачі/ки в межах кримінального провадження звільняються від сплати судового збору.

Однак автоматично позивачі/ки не звільняються від сплати судового збору за подання позовної заяви про відшкодування матеріальної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, пов’язаним з домашнім насильством, а також кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Тобто якщо правопорушення, пов’язане з домашнім насильством, а також кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, спричинило тяжке ушкодження здоров’я або каліцтво, то потерпіла особа звільняється від сплати судового збору, але за наявності відповідних медичних документів. Якщо потерпілій особі не було спричинено тяжке ушкодження здоров’я або каліцтво внаслідок сексуального чи домашнього насильства, то особа не звільняється від сплати судового збору. Якщо особа, окрім матеріальної шкоди, заявляє вимоги про моральну шкоду, то в цьому разі доведеться сплатити судовий збір у розмірі 1% від заявленої суми.

Серед негативних аспектів отримання відшкодування у межах кримінального чи цивільного провадження необхідно виділити тривалість судового розгляду позовних заяв про відшкодування шкоди та складність виконання постановлених рішень у разі відсутності грошових коштів у правопорушника, який має відшкодувати завдану шкоду. Однак для потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості відсутність можливості отримати компенсацію в короткі терміни після пережитого насильства може бути непропорційним тягарем, зважаючи на

⁴¹ Національні гарантії відшкодування шкоди, завданої насильницькими злочинами: огляд законодавства (Аналітичний центр ЮрФем, Марта Змисла, 22 листопада 2022 року), <https://jurfem.com.ua/vidshloduvannya-shkody-natsionalni-harantii/>

шкоду, яка заподіюється в результаті вчинення такого злочину, та вразливий стан осіб, потреби у невідкладній допомозі, яка часто потребує значних фінансових витрат. Відсутність в Україні можливості отримати відшкодування шкоди, заподіяної насильством, від держави спричиняє те, що потерпілі зіштовхуються з додатковими бар'єрами в отриманні ефективного захисту та відновленні своїх прав. Оскільки навіть за умов винесення рішення про визнання особи винною та стягнення компенсації судом, це не є гарантією виконання такого рішення та, відповідно, відшкодування шкоди потерпілій особі.

05 Відсутність системного підходу до підготовки та імплементації навчальних курсів щодо протидії та реагування на випадки гендерно зумовленого насильства.

Хоча деякі заклади (НШСУ та ТЦПУ) мають програми та курси щодо протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, проте в цілому сучасна підготовка фахівців/инь з окреслених питань характеризується відсутністю системного та послідовного підходу, недостатнім рівнем інтеграції питань запобігання та протидії домашньому насильству, а також сексуальному насильству до навчальних планів підготовки фахівців/инь у закладах вищої освіти, переважно здійснюється у вигляді тренінгів за підтримки неурядових та громадських організацій⁴². В цілому в секторі публічної служби не закріплений обов'язок проходити навчання з тем гендерної рівності та недискримінації як умова прийняття на роботу чи підвищення кваліфікації особи.

“Навіть зараз, попри ратифікацію Стамбульської конвенції, попри якісні нові зміни в законодавство, тема ГЗН замовчується. З боку правоохоронців, прокуратури немає волі розслідувати та займатися сексуальним насильством, якщо це не зґвалтування. Правоохоронці складу злочину часто не бачать.”

Людмила Вигівська, адвокатка лінії правової допомоги “ЮрФем: підтримка”

06 Обмежений доступ до правосуддя

(територіальна віддаленість від правоохоронних органів та судів, відсутність фінансових ресурсів на оплату професійної правничої допомоги, яка надається адвокат(к)ами, необхідність сплати судового збору за подачу позовних заяв до суду, необізнаність щодо можливості отримання первинної та вторинної правничої допомоги безоплатно в центрах з надання безоплатної вторинної правничої допомоги) окремих груп жінок і чоловіків, зокрема жінок, які зазнають дискримінації за декількома ознаками (жінки з-поміж представників/ць ромської національної меншини, внутрішньо переміщених особи, особи з інвалідністю, особи похилого віку, особисті ВІЛ-позитивним статусом, жінки, які проживають у сільській місцевості та гірських населених пунктах та інші).

07 Неврахування судами обтяжуючих обставин при призначенні покарання за вчинення кримінального правопорушення.

Кримінальне законодавство визначає у ст. 67 КК України обставини, які обтяжують покарання, зокрема: 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів; 2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28); 3)

⁴² Навчально-методичний посібник “Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти”, (Міністерство освіти і науки України, Державна наукова установа “Інститут модернізації змісту освіти”, ГО “Ла-Страда - Україна”, UNICEF, 2020), <https://cutt.ly/weHLT5Fa>

вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності; 4) тяжкі наслідки, завдані злочином; 5) вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини; 6) вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах; 7) вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; 8) вчинення злочину з особливою жорстокістю; 9) вчинення злочину загальнонебезпечним способом тощо. Такі обтяжуючі обставини відповідають ст. 46 Стамбульської конвенції.

При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, інші обставини, не зазначені в частині 1 статті 67 КК України. Варто звернути увагу на те, що на території України у 2022 році було запроваджено режим воєнного стану⁴³. Згідно з п. 11 ст. 67 КК України вчинення кримінального правопорушення з використанням умов воєнного стану є обставиною, що обтяжує покарання. Якщо за вчинення домашнього насильства санкція статті 126-1 КК України встановлює відповідальність в межах громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років,

то у випадку вчинення домашнього насильства з використанням умов воєнного стану, суд вправі призначити максимальний розмір покарання у виді позбавлення волі.

Водночас, як показує моніторинг судової практики за перше півріччя 2022 року, суди жодного разу не враховували згадану обтяжуючу обставину при призначенні покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України⁴⁴.

08 Захист та підтримка дітей-свідків домашнього насильства.

У Законі України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” міститься поняття “дитина-свідок”. Статтею 59 КПК України визначено, що якщо потерпілим/ою є неповнолітня особа, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний/а представник/ця.

Пунктом 2 ч. 1 ст. 13 Закону України “Про безоплатну правничу допомогу” передбачено, що діти мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу.

На Національну гарячу лінію для дітей та молоді (0 800 500 225 та 116 111) по допомогу у 2019 році звернулося 20 000 постраждалих, у 2020 надійшло 100 000⁴⁵ звернень, а за 2021 – вже 120 000⁴⁶. У 2022 році надійшло

⁴⁴ Звіт “Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (I півріччя 2022 року)”, Аналітичний центр ЮрФем, <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reahuvannya-v-umovakh-viyny/>

⁴⁵ Дитина – свідок домашнього насильства – має бути почутою та захищеною, (Права людини в Україні, Інформаційний портал Харківської правозахисної групи, Юрій Чумак, 15 липня 2021 року), <https://khp.org/1608809322>

⁴⁶ Національна гаряча лінія для дітей та молоді La Strada презентує соціальний проект «Поговори зі мною» (Marie Claire, 20 квітня 2022 року), <https://marieclaire.ua/uk/obshhestvo/natsionalna-garyacha-liniya-dlya-ditej-ta-molodi-la-strada-prezentu>

⁴³ Указ Президента України Про введення воєнного стану в Україні №64/2022 від 24 лютого 2022 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

178 637 звернень⁴⁷. Тобто кількість звернень щодо випадків насильства над дітьми зростає кожного року. Стосовно ідентифікації дитини-свідка як постраждалої від домашнього насильства нещодавно навіть висловився Верховний Суд у справі №753/19409/19 від 17 лютого 2021 року⁴⁸, у якій наголосив на важливості ідентифікації судом дітей, які стали свідками насильства, як постраждалих навіть за відсутності такої ідентифікації з боку поліції. Проте законодавство України містить перешкоди в автоматичному набутті дитиною, яка стала свідком домашнього насильства, статусу потерпілої від нього. Кримінальне процесуальне законодавство не враховує можливості отримання дитиною-свідком домашнього насильства статусу потерпілої від домашнього насильства без подання відповідної заяви від батьків. А також є необхідним, щоб права й обов'язки потерпілого/ї виникали в особи з моменту визнання особи потерпілою слідчим/ою, прокурором/кою за наявності даних, що такій особі завдано шкоди кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням, незалежно від її письмової згоди. Представником/цею дитини в такому випадку можуть бути особи, передбачені у ч. 2 ст. 44 КПК України, якщо вони не є кривдниками дитини.

Існує проблема на практиці щодо незабезпечення участі законного/ї представника/ці та захисника/ці неповнолітньої особи, яка визнана потерпілою особою, у кримінальному провадженні.

У 2021 році Аналітичний центр ЮрФем провів моніторинг судової практики про

притягнення кривдників до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства щодо дитини (ст. 173-2 КУпАП)⁴⁹. З аналізу звіту можна виокремити такі проблемні питання:

- правозахисні організації, адвокатки та адвокати неодноразово заявляли про неналежну роботу працівників/ць правоохоронних органів та суду щодо ідентифікації дітей, постраждалих від домашнього насильства. У випадку приїзду поліції на виклик жінки, діти, які були свідками, не зазначаються працівниками/цями поліції у протоколах як потерпілі від домашнього насильства, а також служба у справах дітей не повідомляє про подібні випадки;
- поліція та суди лише у 15% справ ідентифікують дитину-свідка домашнього насильства як потерпілу;
- ані поліція, ані суди переважно не беруть до уваги вік дитини, через що складно ідентифікувати дитину як малолітню чи неповнолітню;
- найпоширенішим видом покарання, у 70% справ, за вчинення домашнього насильства щодо дитини є штраф. Мінімальна сума штрафу як покарання за домашнє насильство менша у два з половиною рази, ніж стягнення судових витрат під час розгляду тієї ж справи в судді;
- насильство часто має повторний характер, однак це також не завжди береться до уваги;
- критично рідко під час розгляду справи щодо дитини проводиться психологічна експертиза, яка визначає шкоду, завдану домашнім насильством. У цьому контексті виникає вже вищезгадана проблема,

⁴⁷ Національна гаряча лінія запобігання та протидії домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації (ГО "Ла-Страда - Україна"), <https://la-strada.org.ua/garyachi-liniyi>

⁴⁸ Постанова Верховного суду від 17 лютого 2021 року у справа № 753/19409/19, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95066934>

⁴⁹ Звіт за результатами моніторингу судової практики щодо вчинення домашнього насильства щодо дитини (Аналітичний центр ЮрФем, 12 травня 2022 року), <https://jurfem.com.ua/zvit-za-rezultatamy-sudovoi-praktyky-nasylstvo-shodo-ditei/>

що суди, як правило, не направляють кривдників на проходження корекційних програм. Лише в поодиноких справах винну особу направили у центр соціальних служб сім'ї для проходження програми для кривдників (справа №474/624/20). В інших випадках — кривдник продовжував жити разом з потерпілою дитиною;

- на національному рівні відсутня будь-яка відповідальність посадових осіб у випадку неповідомлення про вчинення домашнього насильства стосовно дитини.

09 **Кримінальні правопорушення, передбачені статтею 126-1 (домашнє насильство), статтею 151-2 (примушування до шлюбу), частиною першою статті 152 (зґвалтування без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 153 (сексуальне насильство), статтею 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок), частиною першою статті 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань без обтяжуючих обставин) Кримінального кодексу України, належать до переліку проваджень, які розслідуються за правилами кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, що суперечить вимозі ст. 55 Стамбульської конвенції.**

10 **Має місце уникнення кривдниками відповідальності у зв'язку з недотриманням відповідальними особами вимог законодавства щодо порядку фіксування випадків домашнього насильства, насильства за ознакою статі, зокрема, складання протоколів із порушенням вимог КУпАП, нездійснення оцінки ризиків**

вчинення домашнього насильства, незазначення, що насильство вчинялося в присутності дітей і, як наслідок, вони переважно не визнаються потерпілими від домашнього насильства⁵⁰

11 **Низький рівень впровадження потерпілоорієнтованого підходу.**

Потерпілі від сексуального насильства не одразу звертаються по допомогу і повідомляють про вчинений злочин. Є проблема з розслідуванням таких кримінальних правопорушень, оскільки лише близько 50% справ про сексуальне насильство доходять до суду. За 6 місяців 2022 року із 31 зареєстрованого кримінального правопорушення по ст. 153 КК (сексуальне насильство) лише 16 дійшли до суду, це тенденції й попередніх років. Крім того, кримінальний процес у нас більше орієнтується на обвинуваченого — щоб процедура була стосовно нього дотримана, а не на потерпілу особу.

Часто при здійсненні розгляду таких проваджень суди приймають рішення про звільнення обвинувачених від покарання (призначають випробувальний термін). У справах щодо сексуального насильства необхідно змінювати “стандартний” підхід до розслідування, зокрема, враховувати, що експертизи не можуть бути визначальними доказами, адже значна частина внаслідок різних причин, зокрема і фізіологічних, втрачається. І, як наслідок, провадження закриваються. Під час досудового розслідування повинно бути забезпечено допит потерпілих з мінімізацією травматичного впливу для них. Зокрема, використовуючи відеозапис чи беручи показання в потерпілої одразу в судовому засіданні.

⁵⁰ Домашнє насильство у 2023 році: дані та тенденції (Аналітичний центр ЮрФем, 22 квітня 2024 року), <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylystvo-2023/>

12 Низький рівень довіри до правоохоронних органів.

Асоціація жінок-юристок України “ЮрФем” впродовж травня-початку червня 2023 року проводила опитування щодо ефективності реагування на випадки сексуального насильства в Україні. Участь в опитуванні взяли 747 осіб, з них 94,5% – жінки, 5,1% – чоловіки та 0,4% осіб не бажали вказувати свою стать. Серед причин, які, на думку респонденток/ів, стримують постраждалих від того, аби звертатися по допомогу чи повідомляти про кримінальні правопорушення: 58,4% опитаних відповіли, що постраждали не знають, як діяти⁵¹. Такі дані свідчать про те, що національні та локальні органи влади роблять недостатньо для того, аби підвищити обізнаність громадян/ок щодо протидії та захисту від сексуального насильства.

Ряд законодавчих та правозастосовних прогалин, які наразі існують, мають можливість бути вирішені найближчим часом завдяки окремим законодавчим ініціативам, що знайшли свою підтримку у Верховній Раді України та в очікуванні на впровадження змін. Серед таких законодавчих ініціатив варто виділити законопроект №8329 від 02.01.2023 щодо протидії домашньому насильству на виконання положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству й боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), яка набула чинності в Україні 1 листопада 2022 року⁵².

⁵¹ Результати опитування щодо реагування на випадки сексуального насильства в Україні, (ЮрФем, 23 червня 2023 року), <https://jurfem.com.ua/opytuvannya-resultaty/>

⁵² Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) №8329, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41104>

Законопроект містить прогресивні положення, що передбачають: 1) розмежування відповідальності за адміністративні правопорушення в частині вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі; 2) закріплення адміністративної відповідальності в КУпАП за вчинення сексуальних домагань; 3) унеможливлення звільнення кривдника від відповідальності за підставами малозначності вчинення правопорушення; 4) діти, які були свідками домашнього насильства та насильства за ознакою статі, визнаються постраждалими у таких справах. Ці та інші нововведення варто очікувати через 6 місяців з дня опублікування підписаного Закону. Наведені зміни вже після набрання чинності цього Закону мають позитивно вплинути на формування практики щодо протидії гендерно зумовленому насильству.

Окрім цього, у першому читанні було проголосовано за законопроект №10420 від 22.01.2024 “Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо проведення освідування та експертизи, укладення угоди про примирення та кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)”⁵³.

⁵³ Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо проведення освідування та експертизи, укладення угоди про примирення та кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) №10420, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43531>

ЗНАХІДКИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ІНТЕРВ'Ю

Першим згаданим проектом у співпраці DCAF у сфері протидії та запобігання ГЗН була робота організації “Ла Страда-Україна” у 2016 році щодо адвокації за ратифікацію Стамбульської Конвенції, а саме щодо аналізу готовності системи кримінального правосуддя та законодавства в Україні до ратифікації Стамбульської конвенції⁵⁴. Після цього спільно з Національною школою суддів було проведено навчальний візит, щоб ознайомитися з навчальними курсами, які останні пропонують. За результатами такого візиту виникла пропозиція створити навчальний курс щодо навчання спеціфікам розгляду справ про ГЗН, із врахуванням інформації про СНПК (варто зауважити, що таке навчання проводилося до початку повномасштабного вторгнення). Надалі такий курс мав назву “Особливості проваджень щодо злочинів, вчинених за ознакою статі”⁵⁵, розроблений Національною школою суддів України, ГО “Ла Страда - Україна” та DCAF в рамках Проекту ЄС “ПРАВО-JUSTICE”. Розробники/ці курсу стикнулися із викликом щодо викладання модуля про СНПК у межах курсу (у 2020 році) у зв'язку з тим, що СНПК — це міжнародний злочин, і для того, щоб розуміти особливості його розгляду, потрібні знання з міжнародного гуманітарного права.

⁵⁴ Оцінка готовності системи кримінального правосуддя втілювати принципи та зобов'язання Стамбульської конвенції (Національна школа суддів України, 2017), https://nsj.gov.ua/ua/international/different/1_otsinka-gotovnosti-sistemi-kriminalnogo-pravosuddya-vtiluvati-printsipi-ta-zobovyazannya-stambulskoi-konventsii/

⁵⁵ затвердження розробки тренінгу особливості проваджень щодо злочинів вчинених за ознакою статі, (Національна школа суддів України, 2019), <https://nsj.gov.ua/ua/news/zavershennya-rozrobki-treningu-osoblivosti-provadjenshodo-zlochiviv-vchinenih-za-oznakou-stati/>

Через це, як зазначають розробниці, модуль про СНПК міг бути радше теоретичним, аніж практичним. Крім цього, існує припущення, що модуль про СНПК міг із труднощами сприйматися через наявну стигму на той час та стереотипи, з якими зараз ведеться більш розгорнута правопросвітницька робота. Врешті, ратифікація Стамбульської конвенції, де міститься термін “гендер” з посиланням на соціальні ролі, зіграла дуже велику роль зараз у зниженні “табуйованості” теми сексуального насильства, в тому числі й під час конфлікту. Важливим чинником, який якісно підсилює курс, була участь міжнародної експертки⁵⁶ з боку DCAF під час викладання, яка відстоювала практичні й прикладні методи викладання, а також дозволяла побачити різні точки зору, які можуть панувати у групі.

На сьогодні судді, які відвідують події НШС, висловлюють потребу надалі розвивати й впроваджувати подібний курс.

Крім цього, “Ла Страда” у партнерстві із DCAF проводили моніторинги⁵⁷ щодо врахування системою правосуддя в Україні ГЗН та, зокрема, домашнього насильства. Моніторинги проводилися за попередній рік та склалися із низки обов'язкових блоків, зокрема: (1) оцінка стану реалізації законодавства у сфері протидії ГЗН, зокрема огляд судової практики; (2) аналіз опитування постраждалих, як вони сприймають реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства. Такий двоетапний аналіз давав змогу оцінити, як система працює і з точки зору судової

⁵⁶ Amrita Kapur, <https://www.linkedin.com/in/amrita-kapur-phd-32034534/?originalSubdomain=jo>

⁵⁷ Ідеться про “Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства і насильства за ознакою статі: 2019” та “Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства і насильства за ознакою статі: 2018”.

практики та доступної статистики, так і з людського компонента, тобто як таке реагування сприймається. Моніторинг допоміг організації “Ла Страда” та правоохоронним органам у реагуванні на ГЗН, оскільки це була унікальна можливість посилити свою експертизу та донести її до правоохоронних органів. Як наслідок, з початком повномасштабного вторгнення не потрібно було налагоджувати нові зв’язки, вони вже були встановлені завдяки експертизі та моніторингу.

Важливою думкою, яку варто взяти до уваги, порівнюючи підходи до ГЗН та СНПК, є відмінності в обізнаності та чутливості суб’єктів провадження у цих двох категоріях

справ. Адвокатка, із якою ми проводили інтерв’ю, поділилася, що на рівні справ СНПК, як правило, суб’єкти, зокрема, прокурори/ки більш чутливі, навчені, потерпілих не викликають повторно, використовують інструмент із допитами в порядку ст. 615 Кримінального процесуального кодексу. Судді розуміють усі ризики та сприяють запобіганню повторної травматизації. Натомість якщо звертатися до розгляду чи розслідування сексуального насильства (у широкому розумінні) як ординарного злочину, такого рівня обізнаності та чутливості немає, тож нам варто думати у напрямку застосування напрацьованих практик у сфері СНПК до ГЗН.

РОЗДІЛ II

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ І ПРАКТИК, ЗАПРОВАДЖЕНИХ В УКРАЇНІ У СФЕРІ РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ СНПК У ЗВ'ЯЗКУ З ПОВНОМАСШТАБНИМ ВТОРГНЕННЯМ РФ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

Повномасштабне вторгнення рф на територію України збільшило кількість викликів для системи реагування на вчинення кримінальних правопорушень. Це зумовлено, з одного боку, потребою системи реагувати на різні види ординарних злочинів. До прикладу, як показують статистичні дані, кількість випадків домашнього насильства в Україні протягом повномасштабного вторгнення лише зросла. За даними Національної поліції України, за 12 місяців 2023 року було зареєстровано 291 428 звернень про випадки вчинення домашнього насильства (що на 47 047 звернень більше порівняно з 2022 роком).

Так, в жовтні 2023 року глава МВС України Ігор Клименко під час спільної наради правоохоронних та інших державних органів з питань протидії домашньому насильству, захисту прав та інтересів постраждалих від таких правопорушень зазначив: “У зв’язку з ситуацією в державі збільшилась напруга

у суспільстві, чимало людей втратили близьких, житло, роботу. З’явилася велика кількість внутрішньо переміщених осіб та зросла інтенсивність насильницької поведінки. Ми враховуємо ці та інші негативні тенденції в аналізі безпекової ситуації в країні. Своєю чергою, Центр стратегічного аналізу та прогнозування МВС постійно здійснює моніторинг безпекового стану, відслідковуючи динаміку статистичних показників за кілька років. За результатами останньої оцінки на високий рівень вийшло декілька індикаторів, серед яких – домашнє насильство”⁵⁸

З іншого боку, небаченим до цього часу викликом є кількість та види воєнних злочинів, які почали фіксувати з лютого 2024 року,

⁵⁷ “Domestic violence in 2023: data and trends” (JurFem, Lviv, April 22, 2024), <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-2023/>

в тому числі непоодинокі факти вчинення сексуального насильства під час конфлікту. Так, станом на червень 2024 року Офісом Генерального прокурора зафіксовано понад 134 100 злочинів агресії та воєнних злочинів, вагому частку з яких становлять кримінальні правопорушення, передбачені ст. 438 КК України⁵⁹. З них системно прослідковується протягом двох останніх років збільшення реєстрації кримінальних проваджень щодо вчинення такого виду воєнних злочинів як сексуальне насильство під час конфлікту, відповідальність за вчинення якого охоплюється ст. 438 КК України. Зокрема, за даними Управління ССПК ОГП, з початку повномасштабної військової агресії РФ станом на серпень 2024 року зафіксовано **310 фактів ССПК** (чоловіки – **113**, жінки – **197**, з них неповнолітні – **15**, з яких **14** дівчат та **1** хлопець (інший вид сексуального насильства, не пов'язаний зі зґвалтуванням), серед яких наявні такі види як: **зґвалтування, каліцтво або насильство над статевими органами, примусове оголення, погрози та спроби зґвалтування, примус дивитися на сексуальну наругу над близькими особами тощо.** Станом на серпень зафіксована найбільша кількість випадків сексуального насильства у Херсонській області – **96**, у Донецькій області – **76**, у Київській області – **58**, у Харківській області – **36**, у Запорізькій області – **20**, у Миколаївській області – **10**, у Чернігівській області – **8**, у Луганській області – **4**, у Сумській області – **2**⁶⁰.

“Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом (далі – ССПК), є злочином і за національним правом (Кримінальним кодексом України), і за міжнародним правом. ССПК як міжнародний злочин, залежно від

конкретних обставин злочину, може бути (1) воєнним злочином, (2) злочином проти людяності та навіть (3) геноцидом. Це різні види міжнародних злочинів, для яких спільним є порушення норм МГП. І якщо як воєнний злочин можна класифікувати разові випадки сексуального насильства, то сексуальне насильство як злочин проти людяності відрізняється саме масштабністю й системністю таких випадків. Сексуальне насильство як злочин геноциду має додатково ще й спеціальну мету – знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку”...[]...

На відміну від Статуту МКС, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не має визначення воєнного злочину, хоча відповідальність за нього (зокрема й сексуальне насильство) передбачена статтею 438 КК України (“Порушення законів та звичаїв війни”), та не містить відповідальності за злочини проти людяності...”⁶¹

I. Національне законодавство у сфері запобігання та протидії на випадки ССПК В Україні.

Як було зазначено вище, чинний Кримінальний Кодекс України у ст. 438 КК України “Порушення законів та звичаїв війни”

⁶¹ Дослідження “Гендерний вимір війни”, (Аналітичний центр ЮрФем, 14 квітня 2023 року), <https://jurfem.com.ua/hendernyy-vymir-viyny/>

⁵⁹ Офіс Генерального прокурора, <https://gp.gov.ua/>

⁶⁰ Згідно з даними, які щомісячно поширюються Управлінням ССПК ОГП.

передбачає відповідальність за вчинення таких порушень прав людини. Переважна кількість злочинів СНПК вчиняється за попередньою змовою групою осіб, що відображається у кваліфікації злочинних дій військових рф шляхом вказання у кваліфікації ч. 2 ст. 28 Кримінального кодексу України. Окрім рядових військових, як показує проведений аналіз, злочин СНПК вчиняють і особи з-поміж керівного складу збройних формувань, силових структур, органів окупаційної влади рф⁶².

“..Проблеми формулювання цієї статті полягають у такому: бланкетний характер; невизначеність форми об’єктивної сторони “інші порушення законів та звичаїв війни”; відсутність окремої норми щодо відповідальності командирів; посилання лише на міжнародні договори; неврахування серйозності порушення; заниженість санкцій порівняно з деякими “загальнокримінальними” злочинами (за якими була б кваліфікація у разі, якщо злочин вчинявся не в умовах збройного конфлікту).”⁶³

Особливості здійснення досудового розслідування та судового розгляду таких кримінальних правопорушень встановлені Кримінальним процесуальним кодексом України. КПК не встановлює специфічних особливостей розслідування СНПК, проте, аналізуючи положення кодексу та чинну практику розслідування СНПК, можна виокремити застосування певних інститутів КПК, спрямованих на забезпечення ефективного розслідування та дотримання

гарантії права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 ЄКПЛ. Зокрема, йдеться про можливість проведення спеціального досудового розслідування (in absentia), тобто існує шлях до притягнення винних до відповідальності за вчинення СНПК навіть за умов їхньої тимчасової фізичної відсутності в Україні:

“...Так, навіть за умов, якщо військовослужбовець рф, який вчинив СНПК, повернувся в рф, перебуває на тимчасово окупованій території України або іншим способом переховується від правоохоронних органів України, проте є достатні підстави вважати, що саме він вчинив або надав наказ вчинити СНПК, факт здійснення повідомлення про підозру є надзвичайно важливим для притягнення його до відповідальності”⁶⁴

Зважаючи на специфіку спеціального досудового розслідування, тобто здійснення такого розслідування за фактичної відсутності підозрюваного під час проведення процесуальних дій та винесення процесуальних рішень, важливим аспектом є дотримання процесуальної форми здійснення повідомлення про підозру. Таке повідомлення про підозру здійснюється шляхом опублікування такого документа на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора.

Також відповідно до частини другої статті 219 КПК України для розслідування таких особливо тяжких злочинів передбачено максимальний строк досудового розслідування 18 місяців.

Важливо відзначити, що проблемою, яка

⁶² Особливості досудового розслідування сексуального насильства під час війни (“Юридична газета”, Катерина Шуневич, Дар’я Росохата, 20 грудня 2023 року), <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/osoblivosti-dosudovogo-rozsliduvannya-seksualnogo-nasilstva-pid-chas-viyini.html>

⁶³ Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. (Право України, Ірина Гловюк, 2023), <https://www.researchgate.net/publication/372451263>

⁶⁴ Особливості досудового розслідування сексуального насильства під час війни (“Юридична газета”, Катерина Шуневич, Дар’я Росохата, 20 грудня 2023 року), <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/osoblivosti-dosudovogo-rozsliduvannya-seksualnogo-nasilstva-pid-chas-viyini.html>

спостерігається протягом останніх двох років, є виклики при забезпеченні нерозголошення персональних даних (прізвищ, даних щодо дати народження, місця проживання тощо) при опублікуванні таких повідомлень про підозру. Так, шляхом аналізу повідомлень про підозру про вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, які опубліковані на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора у порядку, передбаченому ст. 297-5 КПК України, можна віднайти окремі повідомлення про підозру, які були первинно опубліковані із зазначенням інформації про потерпілу особу, адреси проживання та іншої інформації, що надає можливість ідентифікувати таку особу.

Слід зазначити, що для вирішення цієї проблеми у Верховній Раді України у червні 2023 році був зареєстрований проєкт Закону №9351 від 05.06.2023 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту»⁶⁵, розроблений учасниками/цями експертної групи за напрямком СНПК Міжвідомчої робочої групи з питань розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту при ОГП, який пропонує ряд змін, спрямованих на покращення кримінальної процесуальної процедури розслідування СНПК:

- з метою забезпечення конфіденційності пропонується забезпечити розгляд клопотань та скарг під час досудового розслідування та судовий розгляд таких проваджень у закритому судовому

⁶⁵ Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту №9351, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41960>

засіданні. При цьому передбачити право за письмовим клопотанням потерпілої особи прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у відкритому судовому засіданні;

- відмова від лімітованих строків досудового розслідування для розслідування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX КК України). Це зумовлено тим, що часто у таких справах докази можуть бути недоступними протягом тривалого проміжку часу з різних причин, так само як і потерпілі від сексуального насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту, та особи, що скоїли ці кримінальні правопорушення;
- можливість брати участь у судовому розгляді (дистанційне судове провадження) поза межами приміщення суду із застосуванням власних технічних засобів⁶⁶.

II. Політики щодо СНПК у сфері забезпечення правосуддя.

Для початку варто звернутися до Стратегії запобігання та протидії сексуальному насильству⁶⁷, яка розроблена за підтримки структури Організації Об'єднаних націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ООН Жінки) в

⁶⁶ Згідно з пояснювальною запискою до Проекту Закону №9351 від 05.06.2023 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту»

⁶⁷ Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні (ООН Жінки, Моніторингова місія ООН з прав людини, 2018), https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/crsv%20strategy%20ua_0.pdf

Україні та Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні за погодженням з Офісом Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, Міністерством закордонних справ та Міністерством юстиції України. Станом на 2018 рік на момент публікації цього документа проблематика СНПК не була настільки поширеною, як зараз (2024 рік), про це зазначено також і в тексті:

“Оскільки більшість осіб дійсно не розуміє, що таке СНПК, складно оцінити його поширеність та масштаб. До цього часу офіційних даних немає. Національне законодавство та юридична практика стосовно кримінального переслідування сексуального насильства обмежені та неповністю узгоджені з міжнародними стандартами та практикою”.

Саме через це Стратегія дає загальний вступний матеріал щодо сексуального насильства під час конфлікту, його ознак та підвалин. Крім того, документ “надає керівні вказівки та рекомендації щодо того, яким чином урядові органи України, організації громадянського суспільства, міжнародні організації та система ООН можуть об'єднати зусилля, щоб ефективно запобігати та реагувати на СНПК”. Важливо те, що, крім освітньої складової, Стратегія містить також і дорожню карту з цілями та заходами, які відведені для окремих суб'єктів з метою реалізації визначених Стратегією цілей. Цінними рекомендаціями, які можна виокремити із документа і які є актуальними станом на зараз, є **розробка стандартних операційних процедур для спілкування з постраждалими/лою від СНПК, виготовлення інформаційних матеріалів, просвітницька діяльність, забезпечення постраждалими від СНПК доступу до послуг (зокрема, до медичної, психологічної, правової допомоги; реабілітаційних програм), доступ до правосуддя для постраждалих.**

Розпорядженням⁶⁸ Кабінету Міністрів України “Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року” встановлено такий вектор роботи у сфері СНПК як визнання необхідності вживати дієвих заходів для захисту постраждалих від наслідків збройного конфлікту, запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, та визначено такі оперативні цілі: (4.1.) формування системи міжвідомчого виявлення та реагування, яка забезпечує створення умов для **отримання комплексного, своєчасного захисту та доступу до правосуддя** осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, **в умовах збройного конфлікту** та (4.2.) в мирний час; (4.3.) забезпечення **комплексної допомоги** особам, які постраждали від насильства за ознакою статі та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, з урахуванням специфічних потреб постраждалих в умовах збройного конфлікту та в мирний час; (4.4.) забезпечення функціонування ефективних механізмів **запобігання** насильству за ознакою статі, сексуальним домаганням та сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом.

З 2022 року основним документом, який визначає пріоритети та ключових суб'єктів у цій сфері, є Імплементативний план⁶⁹ на виконання Рамкової програми співробітництва між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. Серед іншого, Офіс Генерального прокурора як один із ключових суб'єктів сектору юстиції активно працював

⁶⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>

над розробкою та затвердженям Стратегії Генеральної прокуратури щодо забезпечення підходу, орієнтованого на постраждалих і свідків, при розгляді справ про СНПК, а саме Генеральним прокурором 26.06.2023 було затверджено Стратегічний план реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом⁷⁰, який був підготовлений у співпраці з національними та міжнародними експерт(к)ами в галузі міжнародного гуманітарного права і гендерно компетентного правосуддя. Стратегічний план спрямований на покращення доступу до правосуддя осіб, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, шляхом проведення швидкого, всебічного, повного та неупередженого розслідування через посилення координаційної ролі Офісу Генерального прокурора, а також ефективного підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини зазначеної категорії. Окрім цього, були внесені зміни до Стратегії розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, затвердженої наказом Генерального прокурора від 16.10.2020 №489⁷¹. Генеральний прокурор 15.09.2023 також затвердив Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки⁷². Стратегічною ціллю плану є, зокрема, впровадження системи визначення пріоритетності та відбору кримінальних

проваджень на основі чітких та прозорих критеріїв, що забезпечить справедливе правосуддя із дотриманням принципу розумних строків, а також захист інтересів особливо вразливих груп населення, таких як постраждалі від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК).

“Є підписана Рамкова програма співробітництва між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом.

На основі цього проводилися тренінги у Польщі, до яких долучалися прокурори, судді, які розглядатимуть кейси. Перший семінар — що таке ГЗН, СНПК, яка методологія їх фіксування, що таке кодекс Мурад, які реалії міжнародного досвіду: досвід Югославії, Боснії та Герцеговини. Говорили про роботу з постраждалими, заходи безпеки, планування та проведення слідчих дій, інтерв'ювання постраждалих та членів їхніх сімей.

Це підвело до розуміння того, що треба шукати патерн ГЗН, бо воно не дорівнює СНПК. У кожному воєнному злочині треба шукати взаємозв'язок з іншими злочинами. Тоді можемо побачити масштаб і систему організації вчинення разом із формуванням — хто віддавав наказ”.

Анна Сосонська, Офіс Генерального прокурора

⁷⁰ Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки, (Офіс Генерального прокурора), <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/specializovani-dokumenti>

⁷¹ Стратегії розвитку прокуратури на 2021–2023 роки (Офіс Генерального прокурора), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0489905-20#n3>

⁷² Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки, (Офіс Генерального прокурора), <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategicnij-plan-shhodo-realizaciyi-povnovazhen-organiv-prokuraturi-u-sferi-kriminalnogo-peresliduvannya-za-vcinennya-miznarodnix-zlociniv-na-2023-2025-roki>

Задля покращення комунікації та інформування постраждалих від СНПК про прогрес у розслідуванні випадків СНПК в Офісі Генерального прокурора створено Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків. Серед його функцій — забезпечення комплексного інформаційного супроводу на всіх етапах кримінального провадження, координування надання юридичної, психологічної, медичної та

соціальної допомоги відповідними службами та неурядовими організаціями, а також запровадження необхідних заходів для запобігання повторній віктимізації. Наразі Координаційний центр розпочав свою роботу за місцем постійної дислокації в Офісі Генерального прокурора. Обмін інформацією та своєчасне інформування постраждалих про хід розслідування відповідних справ про СНПК відбувається за допомогою налагодженої роботи працівників/ць спеціалізованого управління Офісу Генерального прокурора та контактних осіб з питань СНПК в регіонах у ході виконання Стратегічного плану реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Додатково, у квітні 2023 року Генеральний прокурор затвердив Концепцію реалізації механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів⁷³.

Механізм підтримки спрямований на посилення захисту й допомоги для потерпілих і свідків, зміцнення їхньої довіри до органів правопорядку та передбачає покращення якості досудового розслідування.

III. Ключові учасники розробки та впровадження політик у сфері СНПК: їхня роль та зусилля

На сьогодні більшість справ, пов'язаних із сексуальним насильством, вчиненим в умовах збройного конфлікту, розслідує Національна поліція. Водночас згідно зі ст. 216 КПК України такі повноваження покладені на

працівників/ць Служби безпеки України. Для слідчих підрозділів Служби безпеки України є неприйнятним здійснення досудового розслідування у справах щодо сексуального насильства. З моменту фіксацій випадків сексуального насильства як воєнного злочину Служба безпеки України передоручає проведення слідчих дій у таких категоріях справ слідчим Національної поліції. Таким чином, це впливає на ефективність та строки досудового розслідування. Адже постраждалі від сексуального насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту, спершу змушені звертатися із заявами до Служби безпеки України, а надалі взаємодіяти зі слідчими Національної поліції. Процесуальне керівництво здійсненням досудового розслідування здійснюють прокурор(к)и, в тому числі прокурор(к)и спеціалізованого підрозділу Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, ОГП – **Управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством**, яке було створене у 2022 році.

Слід відзначити, існує потреба внесення змін у КПК України, з метою приведення його у відповідність до існуючої практики та запровадження альтернативної підслідності, що сприятиме ефективному реагуванню на ці злочини та захисту прав потерпілих. Така зміна пропонується у проєкті Закону №9351 від 05.06.2023 “Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних

⁷³ Наказ 11 квітня 2023 № 103 Про організацію роботи органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів (Офіс Генерального прокурора), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#Text>

⁷³ Draft Law No. 9351 “On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Procedure for Conducting Pre-trial Investigations and Trials in Criminal Proceedings Regarding Crimes which are Related to Sexual Violence Committed in an Armed Conflict” (Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, June 5, 2023), <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41960>

провадженнях щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту”⁷⁴.

У той час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із ГЗН, досудове розслідування покладено на працівників/ць Національної поліції України, а спеціалізація працівників/ць прокуратури не передбачена.

Як зазначалось вище, Офісом Генерального прокурора протягом останніх двох років здійснюються системні зміни, спрямовані на покращення підходів до виявлення та реагування на випадки СНПК. Зокрема, Офіс Генерального прокурора впроваджує нові підходи захисту інтересів потерпілих та свідків:

- **адаптація до особистості потерпілих** (повага до унікальності кожної потерпілої особи, урахування їхніх особистісних ідентичностей, характеристик, групової приналежності, а також інших чинників);
- **перевага безпеці потерпілих** (безпека, здоров'я та гідність потерпілих перед іншими нашими цілями);
- **забезпечення інклюзивності та відсутності дискримінації** (нетерпимість жодних форм дискримінації, уникнення переслідування, маргіналізації, удаваної відсутності особистої автономності або дієздатності);
- **забезпечення можливості потерпілим зберігати контроль над своєю інформацією** (повага та підтримка права потерпілої особи на приватність, контроль та автономія у питаннях, які стосуються її персональної історії, ідентичності та образу, захист конфіденційності будь-яких персональних відомостей або даних потерпілої особи (у будь-якій формі));

⁷⁴ Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту №9351, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41960>

- **заборона стигматизації** (заборона передання та публікації будь-якої інформації про потерпілих, яка могла б призвести до дій, які обвинувачують, соромлять, ображають, засуджують, принижують, висміюють або не поважають потерпілих)⁷⁵

Варто зауважити, що існує ймовірний зв'язок між поточними підходами до СНПК, які впроваджує Офіс Генерального прокурора, та заходами з підвищення потенціалу у сфері ГЗН, проведеними в межах попередніх проектів з боку DCAF. Системні зміни та нові підходи, такі як адаптація до особистості постраждалих, пріоритетність їхньої безпеки та забезпечення недискримінації, відповідають принципам і навчанням, які були впроваджені DCAF.

Так, до прикладу, акцент на врахуванні індивідуальних потреб та ідентичності постраждалих відображає глибше розуміння гендерної чутливості, що є основним елементом підвищення потенціалу у сфері ГЗН. Робота, проведена DCAF та іншими організаціями, з розробки матеріалів та тренінгів для прокурорів/ок і суддів щодо розгляду справ про домашнє насильство, ймовірно, вплинула на цей підхід. Наприклад, модельна лекція “Роль прокурора у протидії домашньому насильству” та курси, розроблені й впроваджені DCAF, могли сприяти формуванню більш індивідуалізованого, орієнтованого на постраждалих підходу. Наведене, ймовірно, вплинуло на формування таких підходів у СНПК, що свідчить про те, що підвищення потенціалу у сфері ГЗН дійсно могло мати вплив на те, як розглядаються справи СНПК, навіть якщо цей вплив не завжди явно визнається або простежується на різних рівнях розслідування та судового процесу.

⁷⁵ Згідно з даними, наданими Управлінням процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством, ОГП.

З метою посилення інституційної спроможності прокурорів/ок здійснювати розслідування СНПК Управлінням процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством, у співпраці із представниками/цями Тренінгового центру прокурорів України, а також неурядовими громадськими організаціями, державними інституціями та міжнародними експерт(к)ами у галузі вивчення причин гендерно зумовленого та сексуального насильства в умовах збройного конфлікту підготовлено 9 пам'яток (для прокурорів/ок та слідчих) щодо ідентифікації та розслідування окремих форм сексуального насильства⁷⁶, пов'язаного зі збройним конфліктом, які впроваджуються у навчальний процес з підвищення кваліфікації прокурорів/ок.

Міністерство внутрішніх справ повідомило, що протягом 2022-2023 років працівники/ці центрального органу управління поліції, міжрегіональних територіальних органів поліції та територіальних органів поліції вивчали теми, пов'язані з запобіганням та протидією сексуальному насильству, зокрема сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, використовуючи інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України». Наприклад, у партнерстві з Асоціацією жінок-юристок України «ЮрФем» та ПРООН ініційовано та розроблено програму і проведено тренінги для прокурорів/ок⁷⁷, слідчих Національної поліції та юристів/ок, які розслідують злочини СНПК, на теми «Ідентифікація та надання допомоги вцілілим від воєнних злочинів на прикладі справ СНПК», «Розслідування злочинів

сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, відповідно до міжнародного права». Міністерство внутрішніх справ, з метою впровадження підходу, орієнтованого на постраждалих, до розслідування випадків СНПК, розробило методичні рекомендації «Особливості розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту»⁷⁸ та розповсюдило їх у слідчих підрозділах, а також ініціювало виготовлення та розповсюдження інформаційних матеріалів.

Щодо діяльності Національної школи суддів України, стосовно ст. 438 у частині СНПК, на їхньому вебсайті доступний курс підвищення кваліфікації «Захист прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні», але відсутня інформація про перелік питань курсу, тому невідомо, чи розглядається в його межах питання СНПК. Окремих публічно доступних курсів, спрямованих на вивчення сексуального насильства під час конфлікту, немає. Щодо діяльності судів, на вебсайті Верховного Суду розміщено для використання суддями Пам'ятку щодо кваліфікації випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК)⁷⁹ (для використання слідчими, прокурор(к)ами, суддями, правозахисниками/цями у їхній практичній діяльності).

Проте важливо згадати про те, що Національна школа суддів, про що відомо із результатів інтерв'ю, зараз активно працює над впровадженням курсів, орієнтованих на ознайомлення суддів і помічників/ць суддів із питаннями, що пов'язані із сексуальним насильством під час конфлікту. Для прикладу, у квітні 2023 року було покладено початок в роботі над навчальним курсом щодо

⁷⁶ Пам'ятки з розслідування СНПК, (Офіс Генерального прокурора), <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pam-yatki-z-rozsliduvannya-snpk>

⁷⁷ Тренінги «Ідентифікація та надання допомоги постраждалим від воєнних злочинів на прикладі справ сексуального насильства в умовах війни», (Міністерство внутрішніх справ, 2023), <https://mvs.gov.ua/upload/1/7/5/4/0/4/treningi-dlia-slidcix-npu.pdf>

⁷⁸ Пам'ятка «Особливості розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту», (Міністерство внутрішніх справ, 2023), URL: the guideline «Peculiarities of the investigation of facts of sexual violence in armed conflict»

⁷⁹ Актуальні питання правозастосування в сфері кримінального судочинства, (Верховний суд), https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/aktyal_pytan1_kks/

сексуального насильства, зокрема щодо розгляду справ СНПК. Такі напрацювання були зумовлені великою кількістю запитів та пропозицій з боку суддів. На 2024 рік Національна школа суддів запланувала у стандартизованій навчальній програмі проведення навчань як для суддів першої інстанції, так і апеляційної, і для помічників/ць (саме судді звернулися із таким проханням). Крім того, було проведено тренінг у співпраці із “Ла Страдоу” щодо написання судових рішень щодо воєнних злочинів, у межах якого спікери та спікерки також звернули увагу, аби в цих справах правильно та доречно посилатися на норми міжнародного права. Додатково, на такому тренінгу було враховане питання вразливих свідків, потерпілих, інструментів уникнення повторної травматизації під час судового провадження тощо. Зараз постало питання про необхідність запровадження спільного курсу з органами досудового розслідування, аби посилити координацію і розуміння роботи обох сторін, а також про повернення до активного проведення навчальних курсів з теми домашнього насильства.

IV. Судова практика щодо притягнення винних за вчинення СНПК до відповідальності.

Станом на червень 2024 року з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України скеровано до суду 20 обвинувальних актів щодо 29 осіб, п'ятьох осіб засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі – трьох до 12 років та двох до 10 років та 11 років, 1 вирок щодо 1 особи не набрав законної сили⁸⁰.

Слід зауважити, що відкриті ресурси пошуку судових рішень не містять інформації про вироки, постановлені до 2022 році за ст. 438 КК України, склад яких містив би ознаки СНПК, як і відсутня відповідна інформація на сайті Офісу Генерального прокурора.

У 2022 році національними судами постановлено два вироки, якими визнано винуватими осіб у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України. Обидва вироки постановлені в Чернігівській області: Новозаводським районним судом м. Чернігова та Бобровицьким районним судом Чернігівської області. Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова переглядався судом апеляційної інстанції за апеляційною скаргою захисника у 2023 році та залишений без змін. У 2023 році інші вироки у справах, що стосуються СНПК, не постановлялися. Відтак у вказаній категорії справ постановлено три рішення по суті: два вироки — судами першої інстанції у справах №729/592/22 та №751/2659/22 та одна ухвала — судом апеляційної інстанції у справі №751/2659/22. Застосовані правопорушниками форми СНПК: погроза зґвалтуванням, примусове оголення, замах на зґвалтування.

Слід зауважити, що судові рішення не містять формулювання “СНПК”, а інкриміновані діяння сформульовані наступним чином: “...грубо порушуючи вимоги статей 27-33 цієї Конвенції, умисно вчинили дії щодо жорстокого поводження з цивільними жителями ОСОБА_11 та неповнолітньою ОСОБА_12, чим порушили закони та звичаї війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Вказаними діями, які виразились в умисному жорстокому поводженні з цивільними жителями, ОСОБА_8 та ОСОБА_7 порушили закони та звичаї війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких

⁸⁰ Згідно з даними, наданими Управлінням процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством, ОГП

надана Верховною Радою України, скоїли кримінальне правопорушення, що передбачене ч.1 ст.438 КК України.” або “...вчинили дії щодо жорстокого поводження з цивільними жителями<...> , чим порушили закони та звичаї війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.”.

З огляду на відсутність детальної інформації в аналізованих судових рішеннях та пов'язаних із ними процесуальних ухвалях ми не можемо зробити висновки про те, яким чином потерпілі були поінформовані про їхні права, чи згода потерпілих на вчинення тих чи інших процесуальних дій була поінформованою та усвідомленою, чи було забезпечено можливість брати участь в судовому процесі, якщо вони того бажали, яким чином забезпечувалася безпека потерпілих, чи надавалася психологічна підтримка, чи забезпечувалися інші потреби, чи застосовано компенсаторні механізми. Водночас виявлені тенденції дозволяють запропонувати певні рекомендації, спрямовані на посилення гарантій учасників/ць кримінального провадження при розслідуванні СНПК: необхідність забезпечувати фахівцями/чинями кримінальної юстиції права на конфіденційність потерпілих та свідків; проводити заходи щодо підвищення рівня підготовки професійних акторів сфери кримінальної юстиції, що працюють зі справами СНПК, у т.ч. щодо конструювання об'єктивної сторони обвинувачення, особливостей застосування норм міжнародного гуманітарного права та практики Міжнародного кримінального суду, особливостей надання правничої допомоги потерпілим від СНПК.

Окрім цього, можна зробити висновок, що СНПК у судових рішеннях розглядається переважно у контексті війни, а не як частина ширшого феномену гендерно зумовленого насильства. Це видно з того, що судові

рішення не використовують термін «СНПК» і зосереджуються на порушенні законів та звичаїв війни, зокрема, грубому поводженні з цивільним населенням. Відсутність чіткої термінології та прив'язка СНПК лише до воєнних дій може свідчити про обмежене розуміння його зв'язку з ГЗН.

Існує підстава вважати, що обізнаність суддів та прокурорів/ок щодо зв'язку між СНПК та ГЗН є обмеженою. Наведене можна пояснити тим, що в судових рішеннях немає прямої вказівки на зв'язок між цими явищами, і СНПК трактується виключно в рамках воєнних злочинів, а не як частина ширшого феномену гендерного насильства. Водночас це може бути однією з причин, чому підвищення потенціалу у сфері ГЗН не має значного впливу на реагування на СНПК.

ЗНАХІДКИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ІНТЕРВ'Ю

Зважаючи на дані, наведені вище, та враховуючи результати проведених інтерв'ю, простежуємо, що розслідуванню та розгляду справ СНПК приділяється значна увага, зокрема з боку міжнародної спільноти. Розробляються нові підходи, звертається увага на потерпілоорієнтовані практики, запобігання повторній травматизації. Проте, попри відмінності у природі злочинів ГЗН (ординарний) та СНПК (воєнний), вони можуть мати подібні патерни, наприклад, поводження із постраждалими людьми. Про це згадує й представниця Тренінгового центру прокурорів України й зазначає, що у співпраці з іншими колегами/колежанками було розроблено матеріал “Психологія допиту вразливих категорій осіб”. Ця пам'ятка є універсальною [як для роботи із постраждалими із ГЗН, так і від СНПК],

тож можна її застосовувати до обидвох категорій злочинів. Також і нагадаємо про слова адвокатки “ЮрФем: підтримки”, про які йшлося у знахідках за результатами інтерв’ю у розділі про ГЗН: “...на рівні справ СНПК, як правило, суб’єкти, зокрема, прокурори/ки більш чутливі, навчені; потерпілих не викликають повторно, використовують інструмент із допитами в порядку ст. 615 Кримінального процесуального кодексу”. Тож, варто також проаналізувати наявні практики, які використовуються до СНПК, і зважати на них при просвітницькій діяльності для учасників/ць провадження та при розгляді чи розслідуванні справ ГЗН. Додатково, з досвіду роботи адвокатки “ЮрФем: підтримки”, у роботі з людиною, яка постраждала від СНПК, має переважати підхід, де постраждалі можуть давати свої показання будь-де, мають доступ до юридичної підтримки незалежно від країни перебування, і можуть заявити про вчинення насильства у будь-який спосіб (онлайн/офлайн). ГЗН, навпаки, розслідується здебільшого за місцем вчинення, тому такі практики не варто застосовувати.

Під час інтерв’ю з представницею громадського сектору також звучала думка щодо більш ретельного та постійного

залучення міжнародних експертів та експерток до напрацювання стандартних процедур, політик чи інших документів, аби наші національні підходи були синхронізовані із тими, що працюють у міжнародних судових установах. Слід також звернути увагу на просвітницьку роботу із працівниками/ницями органів Служби безпеки України, які, за спостереженнями, можуть бути менш чутливими ніж ті фахівці/чині, що працюють в органах Нацполіції, через менший досвід проведених навчань.

Представниця Офісу Генерального прокурора звернула увагу на те, що до розслідування справ СНПК варто підходити більш комплексно і планувати розслідування і передбачати бажані результати (не обмежуватися лише збором доказів, їх аналізом і виокремленням проміжків). Вона також наголошує на важливості правопросвіти змалку і підтримує руйнування стереотипів про те, що “жінка завжди винна”: “Чому не має існувати наука віктимологія? Тому що єдина причина, чому особа стала постраждалою, — бо так вирішив кривдник”.

РОЗДІЛ III

ПОТОЧНА СИТУАЦІЯ ТА НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ПОРЯДКУ ДЕННОГО “ЖІНКИ, МИР І БЕЗПЕКА”: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека”, прийнята у 2000 році, стала першою резолюцією, яка одночасно стосувалася тем прав жінок, миру та безпеки, визнавши, що збройні конфлікти мають різний вплив на жінок і дівчат та чоловіків і хлопчиків. Ключовими факторами, що призвели до прийняття цієї резолюції, стали необхідність задоволення відмінних потреб жінок і чоловіків у рамках зусиль з надання допомоги та постконфліктного відновлення миру. У Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” зазначено про важливість роботи в напрямі захисту прав і врахування потреб постраждалих в умовах конфліктів і після їх завершення, зокрема захисту від різних форм насильства та переслідування. Зокрема, наголошується на збільшенні ризиків потрапляння насамперед жінок і дівчат у ситуації торгівлі людьми, сексуального насильства і, відповідно, необхідності врахування особливих потреб жінок і дівчат, у тому числі вразливих категорій, зокрема жінок, які постраждали від насильства за ознакою статі та сексуального насильства, пов’язаного з конфліктом.

Згодом, на розвиток положень Резолюції Ради Безпеки ООН 1325, у 2008 році була прийнята Резолюція Ради Безпеки 1820, яка визнає, що сексуальне насильство, пов’язане з конфліктом, коли воно використовується як метод або тактика ведення війни, може створювати загрозу міжнародному миру і безпеці та, залежно від контексту, може становити воєнний злочин, злочин проти людяності або злочин геноциду.

Задля впровадження політик в цьому напрямі Кабінет Міністрів України приймає відповідні плани дій. Перший Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” до 2020 року був затверджений у 2016 році⁸¹. Одним із найважливіших його досягнень стало те, що нарешті була визнана проблема відсутності

⁸¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 113-р Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2020 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text>

систематичних кримінальних розслідувань та судових вироків у зв'язку з випадками сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом. Була також поставлена мета вдосконалити механізм повідомлення про вчинення таких злочинів⁸². З прийняттям цього Плану Україна стала першою державою, що імплементувала Резолюцію 1325 в національне законодавство в умовах збройного конфлікту.

*“У 2018 році ООН провела проміжну оцінку виконання Національного плану дій, під час якої довелося вирішити дискусійне питання, чи варто робити особливий акцент саме на сексуальному насильстві, пов'язаному із конфліктом, або ж на гендерно зумовленому насильстві в ширшому плані. Експертка “ООН Жінки в Україні” чітко зазначила, що заходи щодо запобігання домашньому насильству, протидії торгівлі людьми не пов'язані із виконанням резолюції РБ ООН 1325 і незалежно від наявності збройного конфлікту мають бути частиною відповідної політики”.*⁸³

Згодом своїм розпорядженням від 28 жовтня 2020 р. №1544-р КМУ затвердив Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року⁸⁴. Серед стратегічних цілей: забезпечення захисту від насильства за ознакою статі, сексуального насильства (в умовах збройного конфлікту та в мирний час. З метою забезпечення цієї цілі було запропоновано оновити законодавство

щодо протидії насильству за ознакою статі відповідно до міжнародних стандартів; розробити інструменти для фіксації випадків злочинів проти життя і здоров'я, статевої свободи і недоторканості, честі та гідності особи в умовах конфлікту відповідно до стандартів ООН і НАТО; розробити інструменти для забезпечення надання ефективної своєчасної допомоги особам, які постраждали від насильства за ознакою статі; визначити інституційні механізми для належного розслідування таких злочинів.

Зважаючи на нові виклики, які виникли у зв'язку з повномасштабним вторгненням, що не могли бути враховані під час розробки цього документа, та закінчення дії відповідного плану (останній розроблений строком на 5 років до 2025 року) протягом 2024 року в Україні на різних рівнях (як на рівні планування та діяльності роботи органів державної влади, так і громадських організацій, які працюють в секторі) триває підготовка до оновлення такого Національного плану дій шляхом формування відповідних пропозицій та рекомендацій.

Серед ключових кроків, які сьогодні необхідно врахувати, — приведення національного законодавства у відповідність до міжнародного права, зважаючи на прийнятий нещодавно проєкт Закону про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього №0285 від 15.08.2024⁸⁵, яким було ратифіковано Римський статут МКС. Це означає, що сьогодні є необхідною послідовна робота щодо приведення у відповідність положень національного законодавства, зокрема Кримінального та Кримінального процесуального кодексів, у відповідність до

⁸² Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, в Україні: законодавче регулювання (Аналітичний центр ЮрФем, Марія Желтуха, 25 липня 2022 року), <https://jurfem.com.ua/seksualne-nasyistvo-povyazane-zi-zbroinym-konfliktom-v-ukraini-zakonodavche-reguluvannya/>

⁸³ Там само.

⁸⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>

⁸⁵ Проєкт Закону про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього, №0285, <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44724>

стандартів діяльності та практики МКС. Також не менш важливою є розробка відповідних стандартів діяльності органів правопорядку, зокрема Офісу Генерального прокурора, у напрямі реагування на випадки СНПК в Україні та, відповідно, продовження підготовки співробітників/ць правоохоронних органів та представників/ць громадських і міжнародних організацій задля підвищення ефективності розслідувань та документування випадків такого насильства.

Ще одним важливим напрямком роботи є вдосконалення координації та взаємодії між різними надавач(к)ами послуг постраждалим від СНПК. Для цього є важливим приведення картування суб'єктів надання послуг з метою формування загального уявлення та можливостей перенаправлення постраждалих як на національному, так і на місцевих рівнях:

“Різні установи, які надають допомогу потерпілим особам та здійснюють заходи із протидії сексуальному насильству, пов'язаному із конфліктом, на загальнодержавному та місцевому рівнях, недостатнім чином координують свою діяльність. Ці та інші проблеми перешкоджають об'єктивній оцінці масштабів таких злочинів та розробці програм реагування”⁸⁶.

⁸⁶ Органи реагування на сексуальне насильство в ході повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України (Аналітичний центр ЮрФем, Марія Желтуха, 16 березня 2022 року), <https://jurfem.com.ua/organy-reaguvannya-na-seksualne-nasylstvo-v-hodi-agresii-rosii-proty-ukrainy/>

РЕКОМЕНДАЦІЇ

РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо розбудови інституційних механізмів та практик задля ефективного реагування на випадки ГЗН у часи війни

Враховуючи наведені законодавчі та правозастосовні виклики у сфері реагування та протидії гендерно зумовленому насильству, варто сформулювати ряд рекомендацій, які сприятимуть посиленню спроможностей у реагуванні на гендерно зумовлене насильство в Україні. Серед ключових завдань сьогодні для України є потреба у **подальшому розвитку механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом.**

Окремі рекомендації вже були запропоновані у попередніх звітах моніторингу, проведеного DCAF, втім вони залишились актуальними й за цей звітний період, а переважна частина рекомендацій підготовлена на основі наявних практик, підходів та законодавства у цій сфері.

01 Офісу Генерального прокурора, Міністерству внутрішніх справ України, судам України:

впровадити процедури, що мінімізують кількість допитів потерпілих від гендерно зумовленого насильства (ГЗН), зокрема через застосування відеофіксації первинних свідчень, що сприятиме зниженню ризику повторної травматизації та забезпеченню більшої довіри до системи правосуддя.

02 Міністерству соціальної політики України, Офісу Генерального прокурора, Національній поліції України:

розробити та впровадити комплексну систему перенаправлення справ ГЗН між правоохоронними органами, а також створити ефективну мережу підтримки для свідків і потерпілих, яка включає психологічну допомогу, юридичний супровід та заходи з фізичної безпеки.

03 Офісу Генерального прокурора, Національній поліції України, судам України:

запровадити стандарти комунікації щодо справ ГЗН, які забезпечують інформування

суспільства та медіа про хід та результати розслідувань з урахуванням прав потерпілих на конфіденційність і захист від повторної віктимізації.

04 Міністерству внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Тренінговому центру прокурорів України, Національній академії внутрішніх справ, судам України:

впровадити програми навчання для працівників/ць системи кримінальної юстиції, що спрямовані на подолання стигматизації потерпілих та викорінення практик віктимблеймінгу, забезпечивши повагу до гідності та прав людини на всіх етапах розслідування та судового процесу; розробити спеціалізовані тренінгові модулі з СНПК, які будуть включені у вже існуючі навчальні програми з ГЗН, що сприятиме підвищенню обізнаності та покращенню навичок правоохоронців у реагуванні на випадки СНПК.

05 Офісу Генерального прокурора:

розробити та впровадити єдині стандарти досудового розслідування справ, пов'язаних із ГЗН, які включатимуть особливі методики розслідування та процедури взаємодії з потерпілими, враховуючи їхні потреби та права.

06 Міністерству внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Національній поліції України:

передбачити спеціалізовані підрозділи у правоохоронних органах для розслідування різних форм ГЗН (не лише по домашньому насильству), що сприятиме більш ефективному розслідуванню та захисту прав потерпілих.

РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо розбудови інституційних механізмів та практик задля ефективного реагування на випадки СНПК як воєнного злочину

Зважаючи на наявну та пророблену роботу у сфері реагування на випадки СНПК як воєнного злочину, варто також навести окремі рекомендації, що сприятимуть посиленню спроможностей у реагуванні на СНПК в Україні.

01 Офісу Генерального прокурора:

- розробити та впровадити єдині стандарти розслідування, які стануть дороговказом щодо процесу збирання доказів, в т. ч. шляхом опитування свідків, і взаємодії з іншими правоохоронними органами, що дозволить забезпечити прозорість та ефективність розслідувань;
- необхідно розробити операційний план з імплементації Стратегічного плану реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, на регіональному рівні, що враховує місцеві особливості та забезпечує координацію дій між Офісом Генерального прокурора та обласними прокуратурами;
- забезпечити впровадження та дотримання спеціальних заходів безпеки для свідків та потерпілих, що гарантуватиме їхню захищеність під час та після судового процесу;
- розробити план для покрокового впровадження механізмів дотримання принципу конфіденційності в роботі суб'єктів, відповідальних за документування та розслідування випадків СНПК (працівників/ць правоохоронних органів, медичних працівників/

ць, спеціалістів/ок судової системи й соціальних служб), встановлення відповідальності за порушення принципу конфіденційності;

- розробити алгоритм та провести оцінку щодо того, яка частка працівників/ць правоохоронних органів, слідчих, прокурорів/ок, спеціалістів/ок служби безпеки, адвокатів/ок і суддів, які пройшли підготовку з аспектів справ, пов'язаних з СНПК.

02 Тренінговому центру прокурорів України (ТЦПУ):

впровадити регулярні програми навчання для працівників/ць правоохоронних органів, які включають сучасні підходи розслідування (у тому числі потерпілоорієнтований підхід), а також заходи щодо захисту свідків та потерпілих у справах СНПК.

03 Офісу Генерального прокурора, Міністерству внутрішніх справ України, органам державної влади, громадським організаціям:

запровадити механізми комплексної взаємодії між різними органами державної влади, правоохоронними органами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами у сфері протидії та реагування на СНПК, а також створити чіткі процедури для перенаправлення.

04 Міністерству соціальної політики України, Тренінговому центру прокурорів України, Національній академії внутрішніх справ:

проводити регулярні навчальні заходи для працівників/ць системи правосуддя та соціальних служб, які включатимуть питання СНПК у контексті загальних підходів до ГЗН.

05 Верховній Раді України:

внести зміни до кримінального процесуального законодавства з проєкцією на конфіденційність даних постраждалої особи, зокрема у контексті продовження строків досудового розслідування у справах про СНПК “на достатній строк” (законопроект №9351 від 05.06.2023).